НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

СТРАТЕГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

у січні-вересні 2013 року

КИЇВ-2014

Національний інститут стратегічних досліджень продовжує серію щоквартальних випусків стратегічного моніторингу розвитку регіонів України. Випуски готуються регіональними філіалами Інституту у містах Донецьку, Дніпропетровську, Львові, Одесі, Ужгороді та Харкові.

Моніторинг здійснюється з метою аналітико-прогнозного забезпечення реалізації стратегії регіонального розвитку та регіональної політики України.

Об'єктом моніторингу є тенденції соціально-економічного розвитку регіонів, ключові управлінські рішення органів влади регіонального і місцевого рівнів та перебіг реформування основних сфер суспільного життя у регіонах.

Черговий випуск моніторингу складається з двох частин («Особливості соціально-економічного розвитку регіонів у січні-вересні 2013 року» та «Регіональні практики»).

ЗМІСТ

ЧАСТИНА І. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ У СІЧНІ-ВЕРЕСНІ 2013 РОКУ 4

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ 4
ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ 7
ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ 9
ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ 11
ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ 14

ЧАСТИНА ІІ. РЕГІОНАЛЬНІ ПРАКТИКИ 16

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ 16
РОЗВИТОК ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ГАЛУЗІ 21
РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ 28
МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ РЕГІОНУ: ПОГЛИБЛЕННЯ ПАРТНЕРСТВА НА КОРДОНАХ 33
Транскордонна співпраця регіону як чинник подальшого зближення України з ЄС 33
Україна – Росія: партнерство на рівні регіонів 34
ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ – НАПРЯМИ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ 36

ЧАСТИНА І.
ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ У СІЧНІ-ВЕРЕСНІ 2013 РОКУ

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ

Серед позитивних тенденцій розвитку регіону у січні-вересні 2013 р. можна виокремити наступні:

- значним залишається обсяг реалізованої промислової продукції (152 млрд грн); за цим показником Дніпропетровщина ділить перше місце з Донецькою областю;

- зростання виробництва продукції сільського господарства на 21,9 % (у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – на 30,5 %, у господарствах населення – на 12,3 %). Зростання відбулось передусім завдяки збільшенню виробництва продукції рослинництва на 39,2 % порівняно з відповідним періодом 2012 р.;

- зростання обсягів залучених іноземних інвестицій. Дніпропетровська область станом на 1 жовтня 2013 р. залучила 8912 млн дол. США прямих іноземних інвестицій, що на 5,7 % більше обсягів інвестування на початок року, і в розрахунку на одну особу населення складає 2691,9 дол. США.

Довідково. Основні країни-інвестори: Німеччина (4643,8 млн дол.), Кіпр (2608,1 млн дол.), Віргінські Острови (Брит.) (688 млн дол.), Нідерланди (180,3 млн дол.), Велика Британія (155,7 млн дол.) та Австрія (122,8 млн дол.).

- за обсягами капітальних інвестицій (13336,5 млн грн) регіон посів третє місце серед регіонів, хоч обсяг освоєних капітальних інвестицій і зменшився на 14,4 %. Найбільшу частку інвестицій (82,7 %) було освоєно за рахунок власних коштів підприємств та організацій;

- покращення сальдо зовнішньої торгівлі товарами (у січні-вересні 2013 р. – 3561,9 млн дол. США, тоді як у січні-вересні 2012 р. – 2783 млн дол. США). Коефіцієнт покриття експортом імпорту склав 1,9 (торік 1,6). Обсяги експорту та імпорту послуг за звітний період становили відповідно 421 млн дол. та 417,3 млн дол.; порівняно з відповідним періодом минулого року експорт збільшився на 43,7%, а імпорт – на 20,1 %. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі послугами становило 3,7 млн дол. (у січні-вересні 2012 р. було від'ємним і склало 54,5 млн дол.);

- продовження реалізації вагомих інфраструктурних проектів. Зокрема, Придніпровською залізницею було освоєно 364,8 млн грн, спрямованих на модернізацію обладнання; продовжується співробітництво з Європейським банком реконструкції та розвитку щодо реалізації проекту «Завершення будівництва метрополітену у м. Дніпропетровську»;

- зростання обороту роздрібної торгівлі (у січні-вересні – 48,7 млрд грн, що на 6 % більше показників відповідного періоду 2012 р.);

- стабільна ситуація на споживчому ринку. Питома вага продажу вітчизняних непродовольчих товарів склала 45,4 %, продовольчих – 85,2 %. Індекс споживчих цін станом на жовтень 2013 р. з початку року склав 100 %;

- зростання середньомісячної заробітної плати з початку року на 7,4 % (склала 3338 грн). Загалом Дніпропетровщина посідає третє місце за рівнем заробітних плат серед регіонів України, не враховуючи м. Києва.

Довідково: На початок жовтня 2013 р. за обсягами несвоєчасних розрахунків із

працівниками найбільш складною лишається ситуація у Донецькій та Київській областях, де загальна сума заборгованості перед працівниками із заробітної плати склала приблизно 160 млн грн і 151 млн грн відповідно. Дніпропетровщина в цьому рейтингу посіла 23 місце серед регіонів України.

Серед негативних тенденцій розвитку регіону у січні-вересні 2013 р. основними були такі:

- скорочення промислового виробництва на 2,1 % (зокрема, випуск продукції у переробній промисловості знизився на 4,8 %, постачання енергоресурсів – на 9,9 %, виробництво коксу – на 15,9 %). Випуск продукції машинобудування скоротився на 26,1 %, що стало результатом зменшення випуску транспортних засобів (на 34,3 %), електричного устаткування (на 19,8 %) тощо. Збільшили випуск продукції тільки підприємства з виробництва машин та устаткування (на 3,9 %);
- зменшення обсягів виконаних будівельних робіт на 7,8 %. За характером будівництва виконані форми робіт розподілились таким чином: роботи з нового будівництва, реконструкції та технічного переозброєння – 71 % загального обсягу, решта – з капітального і поточного ремонтів – 16 % та 13 % відповідно. Як і у попередні роки, на міста Дніпропетровськ і Кривий Ріг припадає більшість виконаних будівельних робіт (майже 80 %);
- наявність заборгованості населення зі сплати за спожиті житлово-комунальні послуги, яка на 1 жовтня 2013 р. склала 1715,9 млн грн.

Протягом січня-вересня 2013 р. регіон розвивався під дією низки чинників зовнішнього походження. На підприємствах добувної промисловості та металургійної галузі, що складають основу економіки області, у 2013 р. тривав спад виробництва, зумовлений скороченням попиту на зовнішніх ринках. У структурі промислового обороту майже 80 % виручки припадає на продукцію металургії та виробництва готових металевих виробів, добувної промисловості й розроблення кар'єрів. В обсязі реалізованої продукції за основними промисловими групами понад дві третини (67,6 %) посідають товари проміжного споживання, енергія складає понад п'яту частину (20,6 %), споживчі товари – 6,8 %, інвестиційні товари – 5 %.

Ключовим зовнішньоторговельним партнером області залишається Російська Федерація. Після введення РФ мита на ввезення деяких українських виробів відбулося різке падіння обсягів виробництва на трубопрокатних заводах та машинобудівних підприємствах області. Наприклад, ПАТ «Евраз – ДМЗ ім. Петровського» критично залежить від замовлень з Росії, Казахстану і Білорусії, оскільки понад 60 % продукції заводу постачається до країн МС. Для повноцінного функціонування ДП «Східний ГЗК» (м. Жовті Води) як найбільшого в Європі виробника уранового концентрату необхідно зберегти існуючий рівень співробітництва з Росією. З початку року відбулося двократне падіння закупівель вагонів у ПАТ «Дніпровагонмаш» – одного з головних постачальників української продукції в країни МС та СНД. Близько 60 % вагонів «Дніпровагонмашу» і Крюківського вагонобудівного заводу постачаються російським компаніям.

З метою подальшої успішної роботи в рамках європейських умов деякі підприємства ГМК вже зараз модернізують свої стандарти відповідно до міжнародних вимог. Так на ПАТ «Інгулецький ГЗК» були впроваджені сертифікована система менеджменту довкілля (згідно з вимогами міжнародного стандарту ISO14001:2004) та система менеджменту охорони праці. ПАТ «Інтерпайп НТЗ» успішно пройшло ресертифікацію заводської системи менеджменту якості на відповідність вимогам стандарту ISO9001:2009 та APIQ1. Систему менеджменту довкілля сертифіковано відповідно до стандарту ISO 14001. На підприємстві діє система управління охороною праці та промисловою безпекою на основі міжнародного стандарту OHSAS 18001. На ПАТ «Криворізький залізорудний комбінат» у 2012 році було введено сертифіковану на відповідність вимогам стандарту ДСТУ OHSAS18001:2010 систему управління безпекою та гігієною праці.

В Дніпропетровській області нараховуються декілька господарств, що розпочали

реорганізацію виробництва на основі європейських стандартів, і після обов'язкової сертифікації здатні зберегти обсяги виробництва в нових умовах. Наприклад, агрохолдинг KSG-Агро переорієнтовується на іноземних споживачів та вже уклав Угоду з КНР на постачання своєї продукції в Китай. Соціальна сфера регіону у 2013 р. також відчувала на собі негативні наслідки стагнації економіки.

Ключовою проблемою ринку праці залишається високий рівень безробіття. Зараз в області налічується майже 30 тис. офіційно безробітних осіб, з яких 60,9 % становлять жінки, 42,2 % – особи у віці до 35 років. Навантаження безробітного населення на одне вільне робоче місце (вакансію) на кінець вересня 2013 року становило 3 особи. Середньооблікова чисельність громадян, які у вересні 2013 р. отримували допомогу по безробіттю із Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, становила 25,5 тис. осіб. Середній розмір такої допомоги склав 1263 грн, що на 10,1 % більше рівня мінімальної заробітної плати, визначеної з 1 січня 2013 р.

Залишається гострим питання заборгованості з виплати заробітної плати. Зараз загальна сума нарахованої, але не сплаченої заробітної плати в області складає понад 8 млн грн (85 % припадає на промислові підприємства, що є стратегічно важливими для економіки країни).

У сфері медичного обслуговування залишається проблема залучення лікарів до роботи щодо надання первинної медико-санітарної допомоги. У зв'язку з цим, у містах та районах області впроваджуються заходи, затверджені програмами «Місцеві стимули», а саме: надання «муніципальних» надбавок до заробітної плати медичним працівникам; забезпечення безкоштовним проїздом у міському транспорті, мобільним зв'язком; навчання та перенавчання за спеціальністю «Загальна практика – сімейна медицина». На зазначені заходи на 2013 р. передбачено фінансування у сумі 34 млн грн, проте обсяг фінансування за звітний період поточного року становив лише 15,3 млн грн.

Для зменшення негативного впливу чинників зовнішнього походження на розвиток Дніпропетровщини першочерговими завданнями економічної і соціальної політики на рівні регіону у 2014 році будуть наступні:

– стимулювати розвиток торгівлі та сфери послуг, що дозволить зменшити залежність економіки Дніпропетровської області від традиційних галузей;

– заохочувати переорієнтацію економічно впливових підприємств на розширення випуску продукції, спрямованої на внутрішній ринок;

– передбачити у програмних документах соціально-економічного розвитку області заходи щодо удосконалення територіальної структури економіки, вирішення проблем монофункціональних міст та сільських територій;

– забезпечити пільгові умов оренди комунального майна для підприємців, що започатковують діяльність у сфері надання послуг населенню;

– ініціювати розробку механізму підтримки малого підприємництва у сільській місцевості. Сприяти залученню безробітних до працевлаштування на новостворених робочих місцях у сільській місцевості;

– сприяти підвищенню внутрішньорегіональної мобільності робочої сили, створення спільно з центрами зайнятості регіонального банку даних щодо можливостей працевлаштування в межах області та професійної переорієнтації незайнятих громадян;

– забезпечити пріоритетність та повноту видатків на розвиток міського господарства та сфер життєзабезпечення; вжити заходів щодо підвищення ефективності енергоспоживання, запровадження схем енергозбереження у житлово-комунальній сфері.

ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ

Основні позитивні тенденції, що характеризували економічний і соціальний розвиток регіону у січні-вересні 2013 р.:

- зростання обсягів продукції сільського господарства на 2,8 % (зокрема, у тваринництві реалізація худоби та птиці на забій у живій вазі збільшилась на 1,4 %);

- зростання обсягів експортного виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів на 2,3 % (зокрема, валютна виручка від експортних поставок готових харчових продуктів порівняно з аналогічним періодом 2012 р. зросла на 2,2 %). Понад 56 % обласного експорту готових харчових продуктів складають кондитерські вироби, майже 70 % яких постачаються до Російської Федерації.

Водночас, ключовими негативними тенденціями розвитку Донецької області стали:

- скорочення промислового виробництва на 8 %. Порівняно з аналогічним періодом 2012 р. найбільше падіння спостерігалось у легкій промисловості (на 28,4 %), машинобудуванні (на 22,6 %), у добуванні неенергетичних корисних копалин та розробленні кар'єрів (на 15,1 %). Крім цього, обсяг виробництва у вугільній галузі зменшився на 5,1 %; обсяг виробництва металургійної галузі – на 6,7 % (у тому числі, випуск сталі – на 6,6 %, готового прокату чорних металів – на 7,5 %);

- зменшення експорту товарів на 14,1 %. Зокрема, експорт чорних металів зменшився на 22,2 % і склав 3372,2 млн дол. США. До Російської Федерації, найбільшого зовнішньоторговельного партнера, підприємства області за січень-вересень 2013 р. експортували товарів на 1733,3 млн дол. США, що менше показників 2012 р. на 7,5 %.

Серед ключових проблем, що характеризували розвиток економічної сфери, відзначаються:

- збереження фінансової збитковості підприємств. Питома вага збиткових підприємств у загальній їх кількості в області становить 46 % (у січні-вересні 2012 р. – 40,4 %). Найбільший від'ємний фінансовий результат було отримано у таких сферах як промисловість (3555,5 млн грн) та будівництво (471,9 млн грн);

- збереження територіальних диспропорцій у надходженні іноземних інвестицій. Так, за січень-вересень 2013 р. в економіку області іноземними інвесторами було вкладено 233,2 млн дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу). Проте із загального обсягу іноземного акціонерного капіталу на м. Донецьк припадає 1937,2 млн дол. США (59,6 % від загальної кількості), на м. Маріуполь – 470,1 млн дол. (4,5 %) на Горлівку – 181,3 млн дол. (5,6 %), на м. Артемівськ – 156,8 млн дол. (4,8 %);

- зростання цін на споживчому ринку. З початку року підвищилися ціни на хліб (на 1,9 %), молоко (на 2,5 %), кисломолочні продукти (на 3,7 %), макаронні вироби (на 3,9 %), цукор (на 4,2 %), рис (на 5,6 %).

Основними проблемами соціальної сфери були такі:

- продовження скорочення чисельності населення (упродовж січня-вересня 2013 р. – на 19,1 тис. осіб) внаслідок перевищення кількості померлих над кількістю народжених. Хоча рівень смертності у порівнянні з 2012 р. зменшився на 4,2 %, але й рівень народжуваності знизився на 5,7 %;

- зростає частка непрацездатного населення внаслідок високого рівня інвалідності на виробництві та професійних захворювань. Так, за 9 місяців 2013 р. кількість страхових нещасних випадків зросла на 33,6 %, кількість професійних захворювань – на 31 %;

- збереження диспропорцій між рівнем заробітної плати працівників різних видів економічної діяльності. Серед основних видів економічної діяльності на перше місце за рівнем номінальної заробітної плати станом на вересень 2013 р. вийшли працівники вугільної промисловості (5729 грн), на друге – працівники фінансової та страхової діяльності (5481 грн), на третє – працівники металургійного комплексу (4632 грн). У той же час, зберігається значна частка працівників, які отримують заробітну плату, нижчу за середню: працівники освіти (2853 грн), сільського господарства (2548 грн), охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (2388 грн), легкої промисловості (2105 грн) тощо;

- має місце заборгованість із виплати заробітної плати. Загальна сума заборгованості з виплати заробітної плати порівняно з початком року зменшилась на 7,7 % і станом на 1 жовтня 2013 р. склала 159,6 млн грн (у тому числі на економічно активних підприємствах – 65,7 млн грн). Зростання заборгованості з виплат заробітної плати мало місце у вугільній галузі (на економічно активних підприємствах – з 0,2 млн грн до 6,2 млн грн) та у будівельному комплексі (станом на 1 жовтня 2013 р. на економічно активних підприємствах заборгованість склала 10,2 млн грн);

- незбалансованість ринку праці. Незважаючи на наявність незадіяних трудових ресурсів, існує потреба ринку праці в кваліфікованих кадрах (у першу чергу це стосується інженерних спеціальностей). Як результат, зберігається диспропорція між обсягами, структурою вакансій і пропозицією, спеціалізацією безробітних. Загалом станом на 1 жовтня 2013 р. рівень безробіття серед економічно активного населення працездатного віку становив 8,7 % (з них жінок – 60,7 %, молоді до 35 років – 42,4 %). Чисельність безробітних порівняно з початком року збільшилась на 18,1 % і склала 34 тис. осіб. Навантаження на 1 вакантне робоче місце становило 6 осіб.

Першочергові завдання економічної та соціальної політики у регіоні на 2014 рік.

У економічній сфері:

- виокремити в регіональних програмах соціально-економічного розвитку комплекс заходів щодо забезпечення підтримки містоутворюючих підприємств;

- розробити перелік заходів щодо стимулювання розвитку внутрішнього ринку металопродукції; підвищення попиту на металопродукцію; залучення інвестицій для проведення ефективної модернізації виробництва;

- розробити прогноз розвитку сільськогосподарського комплексу регіону (зокрема, переглянути структуру виробництва продукції рослинництва з метою впровадження менш виснажливих для ґрунтів видів рослин), стимулювати створення вертикально інтегрованих виробництв агропромислового комплексу повного циклу;

- заохочувати підприємства малого та середнього бізнесу до переробки сільськогосподарської сировини та виробництва альтернативних видів палива;

- сприяти поширенню позитивного досвіду підприємств у сфері застосування енергозберігаючих технологій з метою збільшення частки енергоефективних підприємств у економіці області.

У соціальній сфері:

- розробити регіональні програми перепідготовки та підвищення рівня кваліфікації фахівців у відповідності до потреб ринку праці шляхом залучення навчальних баз провідних підприємств усіх форм власності;

- впровадити постійний моніторинг попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці для коригування переліку спеціальностей, за якими ведеться підготовка фахівців за кошти державного бюджету;

- посилити контроль за діяльністю підприємств усіх форм власності для дотримання вимог законодавства щодо виплат заробітної плати.

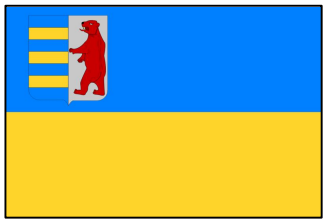

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ

Позитивними тенденціями розвитку регіону за підсумками січня-вересня 2013 р. стали:

- зростання обсягу реалізованої промислової продукції на 8,2 % (реалізовано промислової продукції на суму 6,7 млрд грн);
- збільшення сільськогосподарського виробництва на 2,9 %, при цьому приріст забезпечено за рахунок продукції як рослинництва, так і тваринництва;
- зростання обсягу залучених прямих іноземних інвестицій на 12 % у порівнянні з початком року (залучено ПІІ на суму 60,4 млн дол. США);
- зростання обороту роздрібної торгівлі на 9,6 % (обсяг складає 12613,2 млн грн);
- зростання обсягу мобілізованих до державного і місцевих бюджетів податків та зборів (без відшкодування податку на додану вартість, включно з власними надходженнями бюджетних установ) на 4,6 % (загальний обсяг склав 3069,6 млн грн);
- збільшення загальної площі введеного в експлуатацію житла на 6,6 % (загалом введено в експлуатацію 264,2 тис. м²);
- зростання середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників на 9,3 % (розмір середньомісячної заробітної плати склав 2506 грн; заробітна плата по області перевищила рівень законодавчо встановленого розміру мінімальної зарплати для працездатних осіб (1147 грн) у 2,3 разу;
- зменшення заборгованості підприємств із виплати заробітної плати на 20 % станом на 01.10.2013 р. порівняно з 01.01.2013 р. (заборгованість складає 8,4 млн грн);
- зниження кількості безробітних, зареєстрованих в державній службі зайнятості, на 17 % (станом на 1.10.2013 р. на обліку перебувало 10938 безробітних; протягом січня-вересня 2013 р. працевлаштовано 16298 осіб, 47 % з яких мали статус безробітних).

Водночас, негативними тенденціями залишаються наступні:

- скорочення обсягів будівництва на 2,2 % (обсяг виконаних будівельних робіт склав 234,9 млн грн);
- зниження обсягу зовнішньоторговельного обороту товарів на 0,6 % (обсяг зовнішньоторговельного обороту товарів склав 2482,7 млн дол. США); експорт товарів скоротився на 7 % (обсяг склав 0,9 млрд дол. США); імпорт товарів зріс на 4,5 % (обсяг складає 1,3 млрд дол. США);
- зростання обсягу допущених суб'єктами господарювання збитків на 73 % (обсяг збитків склав 244,2 млн грн);
- скорочення обсягу освоєних капітальних інвестицій на 16 % (обсяг інвестицій склав 1643,1 млн грн);
- зниження обсягу послуг, реалізованих споживачам, на 7,6 % (реалізовано послуг на суму 1903,0 млн грн; обсяг послуг, реалізованих населенню, у розрахунку на одну особу становив 366,8 грн).

Ключовими проблемами розвитку регіону залишаються наступні.

<u>В економічній сфері:</u>

- неконтрольований експорт та імпорт деревини і виробів з неї та недосконалий механізм реалізації необробленої деревини;
- від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами (сума негативного сальдо склала

568,6 млн дол. США);

- значна питома вага збиткових підприємств (40 %);

- відсутність управлінських рішень щодо подальшого функціонування державних підприємств агропромислового комплексу області, підпорядкованих Міністерству аграрної політики та продовольства України.

У соціальній сфері:

- незадовільне забезпечення населення області скрапленим газом для побутових потреб та збільшення роздрібної ціни на нього (невиконання рекомендацій Кабінету Міністрів України щодо цінової політики у зазначеному сегменті ринку);

- неналежне забезпечення доброякісною питною водою мешканців низинних населених пунктів області, яке використовує воду з децентралізованих джерел водопостачання;

- відсутність фінансування з державного бюджету будівництва та реконструкції об'єктів соціальної сфери з високим ступенем будівельної готовності;

- незадовільний стан фінансування заходів комплексного протипаводкового захисту в басейні р. Тиса у Закарпатській області.

Першочергове завдання місцевих органів влади у економічній і соціальній сферах полягатиме у підвищенні ефективності антикризових заходів, спрямованих на стабілізацію розвитку економіки області, в тісному поєднанні з вирішенням питань поліпшення життєвого рівня населення та розвитку соціальної сфери. Зокрема, критично важливим буде вирішення наступних питань:

- розробка Державної програми розвитку деревообробної промисловості та заходів щодо скорочення експорту деревини;

- оцінка можливості приватизації низки державних агропромислових підприємств, що перебувають на стадії банкрутства (зокрема, радгосп-заводів «Мукачівський» та «Ужгородський», агропромислових торгових підприємств «Ужгородський» та «Бобовище»);

- виділення з Державного бюджету додаткового фінансового ресурсу для завершення будівництва на території Тереблянської сільської ради Тячівського району житлового комплексу та відселення мешканців смт Солотвино із прогнозованої зони деформації; розроблення проектно-кошторисної документації та виконання робіт з будівництва підземних відділень алергологічних лікарень; завершення будівництва об'єктів соціальної сфери з високим ступенем будівельної готовності.

- здійснення рекультивації полігону твердих побутових відходів у с. Барвінок із залученням коштів держбюджету.

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ

Позитивними тенденціями економічного і соціального розвитку регіону у січні-вересні 2013 р. були:

- збільшення обсягів виробництва на підприємствах добувної промисловості і розроблення кар'єрів на 3,0 %;

- приріст сукупного обсягу іноземного акціонерного капіталу (на 3,1 % або на 50,3 млн дол. США відносно початку року). В основному іноземний капітал акумульовано на підприємствах промисловості (42,3 %), фінансової і страхової діяльності (28,9 %);

- пожвавлення зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС (у січні-вересні 2013 р. експорт товарів з Львівської області порівняно з відповідним періодом 2012 р. збільшився на 11,0 %, а імпорт – на 5,6 %) та покращення сальдо зовнішньої торгівлі послугами (у січні-вересні 2013 р. експорт послуг збільшився на 70,4 % порівняно з аналогічним періодом попереднього року; імпорт – на 12,5 %);

- зростання кількості працевлаштованих незайнятих громадян (у січні-вересні 2013 р. працевлаштовано на 17,7 % більше, ніж за аналогічний період 2012 р.). Зокрема, чисельність працевлаштованих безробітних зросла більш ніж на 50 % у містах Бориславі та Трускавці, Дрогобицькому, Буському, Перемишлянському, Радехівському, Сколівському та Старосамбірському районах. Збільшилася частка оплачуваних вакансій із заробітною платою вище мінімальної (на 9,0 в. п. та склала 89,9 %);

- зменшення чисельності безробітних (на 4,2 %), зниження рівня безробіття за методологією МОП (на 0,3 в. п.), зниження тривалості зареєстрованого безробіття (на 15,4 %). Офіційного статусу безробітних на кінець вересня 2013 р. набули на 17,8 % громадян менше, ніж на відповідну дату попереднього року;

- зростання середньомісячної заробітної плати (на 8,5 % у порівнянні з січнем-вереснем 2012 р.). Відносно серпня 2013 р. заробітна плата збільшилась на 1 %. Заборгованість з виплати заробітної плати станом на 1 жовтня 2013 р. зменшилась на 18,3 % до обсягів на початок року;

- зниження загальної інтенсивності міграції населення порівняно із січнем-вереснем 2012 р. (у міграційних процесах області взяли участь на 3,0 % мігрантів менше).

Негативними характеристиками економічного і соціального розвитку регіону залишаються:

- зменшення обсягу промислового виробництва (на 0,5 % у січні-жовтні 2013 р. відповідно до аналогічного періоду 2012 р.) та постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (на 3,3 %);

- зменшення обсягів валової продукції сільського господарства (у січні-жовтні 2013 р. до аналогічного періоду 2012 р. на 4,1 %);

- зменшення обсягів будівельних робіт (у січні-жовтні 2013 р. обсяги виконаних будівельних робіт скоротились на 22,6 % до аналогічного періоду 2012 р.) та введених в експлуатацію загальних площ житла (на 65,7 %);

- значне сповільнення темпів приросту капітальних інвестицій (у I півріччі 2013 р. порівняно з відповідним періодом 2012 р. на 31,4 %), нераціональність структури інвестицій в основний капітал (у галузевій структурі частка інвестицій у сільському господарстві склала 4,4 %, тоді як в оптовій та роздрібній торгівлі – 8,8 %) та істотне зменшення інвестицій у роздрібній торгівлі (на 61,2 %), транспорті (на 47,6 %),

будівництві (на 30,4 %);

- збереження від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі (яке за підсумками січня-вересня 2013 р. склало 1060,9 млн дол. США) та залежності регіону від імпорту енергетичних матеріалів (у загальному обсязі імпорту товарів у січні-вересні 2013 р. 19,6 % становили енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки);

- значна частка збиткових підприємств (у січні-вересні 2013 р. цей показник загалом по економіці регіону становив 41,8 %); заборгованість економічно активних підприємств з виплати заробітної плати (65,1 % від загальної суми заборгованості);

- погіршення укомплектованості вакансій регіонального ринку праці (у переважній більшості центрів зайнятості кількість претендентів на 1 вакансію становила понад 20 осіб);

- збільшення випадків вимушеної неповної зайнятості громадян (у січні-вересні 2013 р. кількість працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості, збільшилася на 0,7 в. п. і склала 1,7 %).

Протягом січня-вересня 2013 року у регіоні гостро проявилась низка проблем соціально-економічного розвитку:

- збереження спадних тенденцій виробництва та реалізації продукції у базових видах економічної діяльності (промисловість, сільське господарство, будівництво), що негативно позначалося на наповненні місцевих бюджетів та фінансуванні соціальних програм, доходах громадян, зростанні заборгованості за житлово-комунальні послуги;

- зниження мотивації до підприємницької діяльності через невисокі фінансові результати, низький рівень захищеності майна та права власності, наявність проявів рейдерства;

- зниження активності інституцій наукової та науково-технічної сфери, зменшення обсягів фінансування і виконання НДДКР;

- погіршення інвестиційного клімату, недостатні обсяги і недосконаліть використання механізму державно-приватного партнерства, зростання частки товарів, виготовлених не на території регіону;

- недовикористання можливостей і переваг транскордонного та інтеррегіонального співробітництва з Республікою Польща;

- низький рівень оплати праці, недостатнє поширення практик ефективного стимулювання праці, структурні деформації розвитку ринку праці та формування системи соціальної безпеки, поглиблення диспропорцій просторового соціального розвитку;

- недофінансування важливих соціальних програм, низька пріоритетність фінансування програм розвитку освітньої та наукової сфер.

Першочерговими завданнями економічної політики на рівні регіону у 2014 р. є:

- ухвалення та реалізація програми розвитку реального сектору економіки області, орієнтованої на відновлення докризових обсягів виробництва і збуту продукції шляхом створення і наповнення фінансово-інвестиційних фондів розвитку, реалізації інвестиційно-інноваційних проектів тощо;

- системне та якісне удосконалення економіко-правового підприємницького середовища, реальне підвищення рівня мотивації до ділової активності населення за рахунок протидії рейдерству, забезпечення захисту права власності, продовження роботи з підвищення рівня прозорості і ефективності дозвільної системи, розбудови інфраструктури фінансово-ресурсної та інвестиційної підтримки підприємництва;

- формування системи міжгалузевої та міжсекторної кооперації із залученням представників підприємництва, освіти, науки, інвестиційного та інноваційного секторів, забезпечення економічних стимулів для створення локальних інтегрованих виробничих систем, проведення горизонтальної та вертикальної кооперації;

- здійснення активної підтримки економічної транскордонної співпраці і надання

консультацій економічного характеру для суб'єктів ТКС. Удосконалення прикордонної інфраструктури, оптимізація режиму перетинання державного кордону та зменшення часу проходження прикордонних процедур.

Першочерговими завданнями соціальної політики є:

- розробка програмних документів, спрямованих на створення умов для збільшення доходів громадян, підвищення якості життя, реалізацію альтернативних форм зайнятості і працевлаштування, активізацію діяльності місцевих органів влади у сфері соціального захисту малозабезпечених громадян;
- реалізація заходів (переважно з застосуванням засад державно-приватного партнерства), спрямованих на підвищення рівня життя населення у сільських районах та на периферійних територіях;
- узгодження та підвищення ефективності реалізації заходів Програми розвитку освіти Львівщини на 2013-2016 роки із діяльністю обласних та районних програм (Програми проведення обласного конкурсу мікропроектів місцевого розвитку на 2011-2015 роки, Програми соціально-економічного та культурного розвитку Львівської області, Програми енергозбереження для бюджетної сфери Львівщини на 2010-2015 роки тощо);
- забезпечення скоординованої діяльності органів виконавчої влади, навчальних закладів і громадських організацій щодо розвитку обдарованої молоді та впровадження соціально значущих проектів. Збільшення обсягів охоплення послугами оздоровлення дітей та молоді, підвищення рівня адресності соціальної допомоги.

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

У економічному розвитку Харківської області протягом січня-вересня 2013 року спостерігались наступні тенденції:

- зменшення обсягу виробництва промислової продукції на 5,3 %. Зокрема, у переробній промисловості випуск продукції скоротився на 6,8 % (у т.ч. на підприємствах з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – на 14 %, у металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів – на 9,4 %);
- зменшення обсягу виробництва валової продукції сільського господарства на 0,5 % (у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – на 8,7 %);
- зменшення обсягу виконаних будівельних робіт на 19 %;
- збільшення обсягу заборгованості з виплати заробітної плати порівняно з початком 2013 р. на 8,1%, внаслідок чого загальний борг станом на 1 вересня 2013 р. склав 95,9 млн грн;
- наявність від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі (яке, однак, покращилось з 565,1 млн дол. США протягом січня-вересня 2012 р. до 328,4 млн дол. США у січні-вересні 2013 р.);
- невиконання планових показників надходження до бюджету податків з фізичних осіб (отримано 89,8 % від запланованого обсягу, надходження збільшились на 5,9 % замість запланованих 18,6%).

Однією з найважливіших причин спаду в економіці області слід вважати ускладнення економічних зв`язків з Російською Федерацією. Наприклад, було заборонено доступ на територію РФ для продукції Лозівського сирзаводу; внаслідок неможливості отримання комплектуючих з території РФ зупинив свою діяльність Харківський тракторний завод тощо.

Серед чинників, що впливають на зростання заборгованості з виплати заробітної плати, необхідно виокремити затримку оплати за виконання державного замовлення. Наприклад, у вересні 2013 р. внаслідок відсутності оплати за ремонт шести літаків Л-39 від Міністерства оборони України призупинило свою роботу ДП «Чугуївський авіаремонтний завод». Заборгованість з виплати заробітної плати на ДП «ХЕМЗ» складає 1,4 млн грн. З 1 липня 2013 р. у зв`язку з непродовженням сертифікації за європейськими стандартами зупинив свою діяльність Шебелінський газопереробний завод.

Вирішенням проблемної ситуації є реструктуризація виробництв у напрямі мінімізації залежності від імпортованих енергоносіїв, сировини та комплектуючих, підвищення енергоефективності та кардинального зменшення виробничої площі. Наприклад, завод імені Малишева, який вжив зазначених заходів, у І півріччі 2013 р. вперше за останні роки отримав прибуток (0,5 млн грн, тоді як І півріччя 2012 р. підприємство завершило зі збитками у розмірі 109 млн грн). Прибуток ВАТ «Турбоатом» у І півріччі 2013 р. порівняно з аналогічним періодом 2012 р. збільшився на 19 %.

Важливого значення набуває робота у напрямі покращення інвестиційного клімату у регіоні. 17 вересня 2013 р. було проведено Міжнародний економічний форум «Інновації. Інвестиції. Харківські ініціативи», який зібрав близько 350 учасників з 19 країн світу. Також з метою залучення інвестицій та покращення іміджу регіону в області проводилися Великий Слобожанський ярмарок та етнофестиваль «Печенізьке поле». Загалом у рейтингу Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами

України Харківщина визнана одним з найбільш привабливих для інвесторів регіоном країни (у рейтингу конкурентоспроможності регіонів область посіла друге місце після Києва і перше місце у рейтингу інвестиційної привабливості). Місто Харків увійшло до лідерів у рейтингу конкурентоспроможності регіонів, посівши друге місце.

Таким чином, до першочергових завдань економічної політики регіону слід віднести продовження модернізації підприємств, що передбачає забезпечення повноцінного функціонування промислових підприємств області з мінімальним рівнем залежності від зовнішніх ринків. Крім цього, необхідна ґрунтовна розробка механізмів залучення інвестицій та впровадження інновацій, оскільки рівень інвестиційної привабливості регіону зростає набагато повільніше, ніж це передбачено програмними документами розвитку регіону. Відкритим залишається питання стимулювання експорту та імпортозаміщення. Особливу увагу необхідно приділити пошуку нових зовнішніх ринків збуту при одночасній підтримці внутрішнього ринку продукції традиційних для Харківщини галузей.

ЧАСТИНА ІІ.
РЕГІОНАЛЬНІ ПРАКТИКИ

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ
(на матеріалах Донецької області)

Вугільна галузь

З 2011 р. у Донецькій області спостерігалося зростання вуглевидобутку (в порівнянні з 2010 р. на 15 %). У 2012 р. вуглевидобуток у порівнянні з попереднім роком збільшився на 4,9 і склав 39,8 млн т, що стало найвищим показником за останні 9 років. Проте вже з початку 2013 р. почався спад у галузі. За січень-вересень 2013 р. вуглевидобуток склав 27,8 млн т, що менше аналогічного періоду 2012 року на 5,6 %. Обсяг готового вугілля, що включає продукти збагачення і відвантажене рядове вугілля (в тому числі для наступного збагачення), за січень-вересень 2013 р. склав 22,8 млн т і порівняно з січнем-вереснем попереднього року зменшився на 4,7 %.

Споживання вугілля у 2013 р. в цілому по області склало 30 млн т і зменшилось у порівнянні з попереднім роком на 5,4 %. При цьому його питома вага в паливному балансі регіону збільшилась з 46,2 % у 2011 р. до 47,8 % у 2012 р., а частка природного газу за цей період знизилась з 19,7 % до 18,2 %. З початку 2013 р. знижується попит не лише на коксівне вугілля для металургійного виробництва, але й на енергетичне паливо для теплових електростанцій (внаслідок виходу з ладу Вуглегірської ТЕС ПАТ «Центренерго»).

Вживаються заходи, спрямовані на модернізацію вуглевидобувного комплексу (реконструкція підприємств, оптимізація видобутку вугілля тощо). Для реалізації заходів Програми соціально-економічного розвитку Донецької області на 2012 рік щодо розвитку вугільної галузі було виділено 1336,3 млн грн (у тому числі 692,3 млн грн – з держбюджету, 644,0 млн грн – власних і залучених коштів).

Протягом 2012 р. на вуглевидобувних підприємствах області введено в експлуатацію 43 лави (зокрема, на шахті № 1/3 «Новогродівська» ДП «Селидіввугілля» – потужну лаву з навантаженням 2300 т вугілля на добу). Протягом 2013 р. на шахтах області здійснювалось розкриття та підготовка горизонтів, введення в дію нових очисних вибоїв, на які передбачалося спрямувати 1484,1 млн грн власних коштів підприємств. Також продовжувалось будівництво ІІ черги шахти «Південнодонбаська № 3» і ПАТ «Шахтоуправління «Покровське», реконструкція комплексу вуглевидачі на шахті «1/3 «Новогродівська» ДП «Селидіввугілля», «Прогрес» ДП «Торезантрацит».

Невирішеними проблемами галузі залишаються:

- низька інвестиційна привабливість вугледобувних підприємств внаслідок їх значної капіталомісткості та незадовільного рівня окупності капіталовкладень;
- збереження дотаційності;
- значні витрати на виробництво через незадовільний стан шахтного фонду (термін експлуатації кожної третьої шахти складає понад 50 років);
- складні гірничо-геологічні умови (кожна четверта тонна вугілля видобувається на глибині понад кілометр, майже третина вуглевидобутку припадає на пласти потужністю менше 1,2 м);
- дефіцит обігових коштів, істотне перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською, наявність боргів з заробітної плати та соціальних виплат;
- соціально-економічні та екологічні наслідки, пов’язані з ліквідацією шахт;
- недостатній рівень техніки безпеки та охорони праці.

Пріоритетними завданнями поглиблення реформ у вугільній промисловості є:

- продовження модернізації та технічного переоснащення шахт із впровадженням

нових технологій;

- створення умов для залучення інвестицій у розвиток вугільної галузі;
- нарощування видобутку і використання газу метану вугільних родовищ як альтернативного палива;
- посилення вимог щодо забезпечення високого рівня охорони праці на підприємствах галузі;
- здійснення ліквідації вугільних підприємств з урахуванням оцінок екологічних наслідків, дотриманням вимог природоохоронного законодавства, вирішення комплексу соціальних питань;
- активізація процесу передачі об'єктів соціальної інфраструктури з балансу вугледобувних підприємств до комунальної власності шляхом удосконалення на державному рівні зазначеного механізму;
- внесення змін до законодавчих та нормативно-правових актів з метою посилення ефективності роботи та припинення несанкціонованого видобутку вугілля.

Металургійна галузь

У Донецькій області найбільша питома вага в обсязі реалізації промислової продукції належить металургії, яка на початок 2011 р. формувала 44 % реалізованої продукції. З початку 2012 р. підприємства металургійного комплексу забезпечили 38 % обласного обсягу реалізації промислової продукції та 57 % валютного виторгу від експорту. З початку 2013 р. металургійні підприємства забезпечили 33 % обсягу реалізації промислової продукції та 53 % валютного виторгу від експорту.

Загальний обсяг продукції металургійних підприємств за І півріччя 2013 р. у порівнянні з аналогічним періодом 2012 р. зменшився на 13,2 %. При цьому знизився обсяг випуску металопродукції: виплавка чавуну зменшилась на 2,2 %, сталі – на 11,7 %, готового прокату – на 13,9 %, металевих труб – на 40 %. У структурі експорту продовжують домінувати напівфабрикати з вуглецевої сталі. З початку року на ці групи товарів припадало 46 % експорту, а на готовий прокат – 39 %.

Існуюча структура виробництва та експорту не сприяє покращенню фінансового стану металургійного комплексу (зокрема, збитки перевищують прибуток, починаючи з 2009 р.). В останні два роки (2012-2013 рр.) ситуація погіршилась внаслідок зниження виробництва та падіння цін на продукцію на світових ринках. За 2012 р. від'ємний фінансовий результат роботи металургійних підприємств регіону досяг 5,8 млрд грн проти 2,1 млрд грн у 2011 р. За І півріччя 2013 р. збитки перевищили прибуток на 1,8 млрд грн.

Незадовільний фінансовий стан підприємств негативно впливає на їхню інвестиційну привабливість, відповідно, основним джерелом інвестицій є власні кошти металургійних підприємств. Протягом 2012 р. у розвиток металургійного комплексу регіону було інвестовано 3,1 млрд грн, що у порівнянні з 2011 р. менше на 11,4 %. За І півріччя 2013 р. капітальні інвестиції на металургійних підприємствах Донецької області склали 609,6 млн грн і зменшились у порівнянні з 2012 р. на 12,3 %.

На підприємствах металургії протягом 2012-2013 рр. проводились модернізація і реконструкція виробничих потужностей. Зокрема, у ПАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь» було введено в експлуатацію комплекс контрольованого охолодження металопрокату, що дозволило розширити асортимент продукції та зменшити її собівартість. У ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча» було завершено будівництво турбоповітродувної машини № 3 та установки вдування пиловугільного палива, що дозволило відмовитись від використання природного газу у доменному виробництві та суттєво скоротити витрати коксу. У ПрАТ «Донецьксталь» – металургійний завод» повністю виведено з експлуатації застаріле мартенівське обладнання, було проведено будівництво електросталеплавильної печі. У ПАТ «Єнакіївський металургійний завод» розпочалось проектування будівництва сучасної аглофабрики та установки вдування пиловугільного палива у горн доменних

печей. У ПАТ «Донецький металургійний завод» – завершене технічне переоснащення печі № 1 прокатного стану.

Невирішеними проблемами металургійного комплексу залишаються:

- висока залежність металургійної галузі від кон'юнктури на зовнішніх ринках збуту, зниження попиту в країнах ЄС;
- недостатній розвиток внутрішнього ринку металоспоживання;
- висока фізична зношеність основних виробничих фондів (від 60 % до 80 %), їх технічна застарілість;
- неефективне використання паливно-енергетичних ресурсів;
- значна частка продукції з низькою доданою вартістю у структурі виробництва металопродукції.

Пріоритетні напрями поглиблення реформ:

- впровадження енергоефективних та ресурсозберігаючих технологій (зокрема, будівництво нових і модернізація існуючих аглофабрик, реконструкція існуючих доменних печей з впровадженням установок вдування пиловугільного палива, продовження практики виведення з експлуатації мартенівських цехів та заміна їх киснево-конвертерними цехами);
- впровадження імпортозамінних високотехнологічних виробництв;
- освоєння випуску високоякісної сортової та конструкційної сталі для потреб галузей важкої промисловості, цивільного будівництва та залізниці;
- вдосконалення технологій видобутку та збагачення залізорудної сировини, видобутку коксівного вугілля у пластах малої потужності;
- збільшення частки готової продукції з високим ступенем обробки;
- підвищення якості та конкурентоспроможності продукції;
- сертифікація систем управління виробництвом на відповідність міжнародним стандартам;
- пошук нових ринків збуту.

<u>Машинобудівна галузь</u>

У 2011 р. в машинобудуванні рівень виробництва перевищив докризові показники (загальний обсяг продукції порівняно з 2010 р. зріс на 15,5 %, а порівняно з 2007 р. – на 6,3 %). Проте внаслідок зниження інвестиційного попиту як за межами України, так і на внутрішньому ринку, виробництво в машинобудівній галузі скоротилось у 2012 р. на 3,5 %, а за січень-вересень 2013 року – ще на 22,6 %. Експорт машинобудівної продукції за 2012 р. зменшився на 4,9 %, а за перше півріччя 2013 р. – ще на 17,6 %. У І півріччі 2013 р. машинобудівні підприємства одержали прибуток у 339,1 млн грн, що у порівнянні з аналогічним періодом 2012 року менше у 2,4 разу.

Протягом 2010-2013 рр. на підприємствах машинобудівного комплексу тривали такі заходи з модернізації виробництва:

- у ПАТ «Новокраматорський машзавод» проведено реконструкцію 3 нагрівальних печей в КПЦ-2, введено в експлуатацію 6 сучасних металообробних верстатів з ЧПК;
- у ПАТ «Енергомашспецсталь» введено в експлуатацію сталеплавильний комплекс, що дозволило виробляти високоякісні сплави та скоротити на 40 % витрати енергоносіїв і у 3 рази – час виплавки сталі;
- у ПАТ «Краматорський завод важкого верстатобудування» виготовлено токарний верстат нового покоління;
- у ВАТ «ГРЕТА» впроваджено технологію штампування деталей на автоматичному комплексі зусиллям 400 тонн;
- в м. Краматорськ створено підприємство (ТОВ «Фурлендер Віндтехнолоджи») з виробництва вітрових енергоустановок потужністю 2,5 МВт і вище.

Також у 2013 р. було заплановане продовження реконструкції електросталеплавильного цеху у ПАТ «Енергомашспецсталь», будівництво термічних

печей № 23 та № 31 у ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод», впровадження новітніх технологій у ПАТ «Краматорський завод важкого верстатобудування», ПАТ «Старокраматорський машзавод», ПАТ «Словважмаш» та ПАТ «Грета».

Тенденції, що перешкоджають розвитку машинобудівної галузі:

- скорочення попиту на внутрішньому ринку на продукцію машинобудівної галузі;
- значні матеріальні витрати виробництва, питома вага яких перевищує в машинобудівній промисловості 70 % від усіх операційних витрат на реалізацію продукції.

Енергозабезпечення промислового комплексу

Встановлена потужність електростанцій Донецької області (9,9 тис. МВт) здатна повністю забезпечити як потреби області, так і постачання електроенергії за межі регіону. Виробництво електроенергії за січень-вересень 2013 р. склало 20,1 млрд кВт-годин, що на 5,5 % менше, ніж у відповідному періоді 2012 р.

Для Донецької області традиційно актуальною залишається проблема енергозабезпечення внаслідок постійного зростання обсягів використання паливно-енергетичних ресурсів підприємствами вугільної, металургійної, машинобудівної та хімічної галузей. На Донецьку область припадає понад чверть спожитих в Україні паливно-енергетичних ресурсів (зокрема, 13 % природного газу, 19 % мазуту, 41 % кам'яного вугілля та 45 % коксу).

В межах реалізації Програми енергоефективності Донецької області на 2010-2015 роки відбувається впровадження ресурсозберігаючих технологій як у промисловість, так і у житлово-комунальне господарство. Внаслідок впровадження енергозберігаючих заходів за І півріччя 2013 р. було зекономлено 806,16 тис. т паливно-енергетичних ресурсів (у т.ч. природного газу – 613,75 млн куб. м, нафти та нафтопродуктів – 0,22 тис. т, вугілля – 73,80 тис. т, електроенергії – 147,74 млн кВт/год, теплоенергії – 39,27 тис. Гкал).

Важливою складовою модернізації промислового комплексу є реалізація партнерського німецько-українського проекту «Енергоефективна і спрямована на зменшення зміни клімату модернізація промисловості в Донецькій області», метою якого є скорочення обсягів викидів парникових газів в атмосферу шляхом більш ефективного управління ресурсами та впровадження системи енергоменеджменту у відповідності з міжнародним стандартом ISO 50001 на промислових підприємствах області. Для впровадження системи енергоменеджменту були відібрані три пілотних підприємства: ПАТ «Часівоярський вогнетривкий комбінат», ПАТ «Слов'янський завод високовольтних ізоляторів» та ПАТ «Енергомашспецсталь», на яких були проведені енергоаудити, відібрані і навчені фахівці-аудитори, розроблена енергетична політика.

За останні два роки, завдяки реалізації програм з енергоефективності, Донецька область заощадила 4,8 млн т умовного палива (тобто понад 15 млрд грн).

Основними напрямами продовження політики енергозбереження є:

- впровадження нових екологічно чистих технологій, більш ефективного обладнання і приладів;
- модернізація систем теплопостачання;
- збільшення частки використання нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії;
- впровадження технологій електроопалення.

Загальними проблемами промислового комплексу Донецької області залишаються:

- зношеність виробничих фондів і застарілість виробничих технологій;
- значна енерго- та капіталомісткість виробництва, що впливає на збільшення собівартості продукції;
- низький рівень використання інновацій у промисловому виробництві;
- недостатнє залучення інвестицій у модернізацію базових галузей промисловості;

- збереження залежності експорту промислової продукції (особливо металургійної) від кон'юнктури міжнародного ринку.

Пріоритетні напрями подальшого реформування і структурної модернізації промислового комплексу Донецької області:

- оптимізація структури промислового виробництва, збільшення випуску продукції кінцевого споживання та посилення ролі внутрішнього ринку;
- реалізація енергозберігаючої моделі розвитку з використанням нетрадиційних і відновлювальних джерел енергії;
- активізація інвестиційної діяльності з метою прискорення модернізації виробничого та технологічного процесів.

РОЗВИТОК ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ГАЛУЗІ
(на матеріалах Дніпропетровської області)

Дніпропетровська область є однією з найбільш енергонасичених в Україні. Енергетику регіону представляють близько 270 підприємств з виробництва та розподілу електроенергії, тепла, води та газоподібного палива.

Електроенергетика являє собою високорозвинену галузь економіки області (в області виробляється 6,9 % від загального обсягу виробництва електроенергії в Україні), до складу якої входять енергогенеруючі підприємства: Криворізька та Придніпровська теплоелектростанції, Дніпродзержинська гідроелектростанція та Дніпродзержинська теплоелектроцентраль.

Область володіє значними запасами кам'яного та бурого вугілля (51 % усіх запасів вугілля України) і має всі можливості для подальшого розвитку вугільної галузі.

В рамках Енергетичної стратегії України на період до 2030 року в області діють наступні програми: Програма підвищення енергоефективності та зменшення споживання енергетичних ресурсів у Дніпропетровській області на 2010-2015 роки, Регіональна програма модернізації систем теплопостачання.

Головні цілі і завдання реформування електроенергетичної галузі на найближчий період визначені «Програмою економічних реформ України на 2010 – 2014 роки»: створення ефективної енергетичної галузі, підвищення питомої енергоефективності економіки та скорочення споживання природного газу як джерела енергії, що повинно створити умови для подальшої модернізації потужностей електроенергетичної галузі.

Успіхи реформ 2010-2013 років

У 2010 р. відповідно до основних заходів Програми підвищення енергоефективності та зменшення споживання енергетичних ресурсів у Дніпропетровській області на 2010-2015 рр. було:

- на підприємствах газопостачання та газифікації проведено заходи щодо обстеження стану споруд і об'єктів газопостачання, створення необхідного аварійного запасу паливно-мастильних матеріалів;
- на Пролетарському виробничому управлінні підземного зберігання газу проведено ревізію та технічне обслуговування обладнання установки відбору і транспортування газу (за рік до сховища здійснено закачування 578,6 млн куб. м природного газу);
- на всіх установках комплексної підготовки природного газу і нафти Перещепинського нафтогазового промислу виконано роботи з планово-попереджувальних ремонтів технологічного обладнання;
- на Придніпровській і Криворізькій теплоелектростанціях проведено капітальні та поточні ремонти енергоблоків. Забезпечено накопичення зимових запасів вугілля (417,1 тис. т), мазуту (8,6 тис. т);
- проведено реконструкцію на ПАТ «ЕК «Дніпрообленерго» ПС «Східна-150» у м. Кривий Ріг, виконано заходи з підвищення надійності джерел живлення та протиаварійних заходів у електричних мережах 0,4 – 150 кВ.

Таким чином, за 2010 р. завдяки модернізації виробничих потужностей було досягнуто скорочення споживання природного газу найбільшими промисловими підприємствами: м. Дніпродзержинська на 1,4 % (14,3 млн $м^3$), у тому числі ПАТ «ДМК ім. Дзержинського» – на 8,1 % (29,5 млн $м^3$) та ПАТ «Хайдельбергцемент України» – на 41,5 % (4,5 млн $м^3$); м. Кривого Рогу – ПАТ «Центральний ГЗК» на 3,4 % (680,6 тис. $м^3$), ПАТ «Інгулецький ГЗК» – на 6,5 % (3,2 тис. $м^3$), ПАТ «ПВП Кривбасвибухпром» – на 71,3 % (32,3 тис. $м^3$); м. Нікополя – ПАТ «Нікопольський завод феросплавів» – на 6,6 % (216,5 тис. $м^3$), ПрАТ «ЮТИСТ» – на 43,8 % (4 млн $м^3$); м. Павлограда – на 99 %

(544,7 тис. $м^3$), у тому числі ДП НВО «Павлоградський хімічний завод» – на 25,5 % (134 тис. $м^3$). При цьому в порівнянні з 2009 р. зріс видобуток вугілля на 16,8 % (13,5 млн т) та виробництво електроенергії (на 23,6 % або до 10,6 млрд кВт/год), що в повному обсязі забезпечило потреби господарського комплексу області.

У 2011 р. згідно з інвестиційною програмою ПАТ «Дніпрообленерго» продовжувалось виконання заходів щодо реконструкції та технічного переозброєння розподільних електричних мереж області:

- введення в експлуатацію сучасного енергетичного об'єкта – підстанції 35/6 кВ «Аули» у Криничанському районі;
- реконструкція та заміна мереж найбільш енергоємних міст області (Дніпропетровська, Кривого Рогу, Дніпродзержинська, Нікополя та Павлограда).

Забезпечено реалізацію наступних заходів з технічного переоснащення та реконструкції:

- продовжувалось виконання технічного переоснащення енергоблоків ВСП ПАТ «Дніпроенерго» Криворізької та Придніпровської ТЕС;
- на ДП «Східний ГЗК» розпочато регулярний видобуток уранової руди в дослідно-промисловому режимі на шахті «Новокостянтинівська» на базі Новокостянтинівського родовища уранових руд.

За 2011 р. було збільшено обсяги виробництва електроенергії електростанціями області на 13,2 %, видобування вугілля – на 4 %.

Відповідно до основних заходів Програми підвищення енергоефективності та зменшення споживання енергетичних ресурсів здійснювалося раціональне та економне використання паливно-енергетичних ресурсів в усіх сферах життєдіяльності:

- ПАТ «Дніпропетровський стрілочний завод» – опрацьовується інвестиційний проект технічного переоснащення газової тунельної термічної печі сталеливарного цеху № 2 (зменшення витрат природного газу до 50 %);
- ПАТ «ДніпроАзот» – у рамках проекту реконструкції виробництва розділу повітря здійснено будівництво та монтаж обладнання кріогенної установки ААжКж-2,4 і ведуться роботи з будівництва та монтажу обладнання другої кріогенної установки. Реконструкція забезпечує економію 15000 тис. кВт/год електроенергії на рік;
- ДП «ВО «Південний машинобудівний завод ім. О.М. Макарова» та ДП «КБ «Південне» ім. М.К. Янгеля» опрацьовують спільний інвестиційний проект «Виробництво вітроенергетичних установок» (Павлоградська вітрова електрична станція потужністю 300 МВт);
- підприємствами з газопостачання та газифікації ПАТ «Дніпропетровськгаз», ПАТ «Дніпрогаз» та ПАТ «Криворіжгаз» встановлено 9096 лічильників газу, з них 1427 за програмою НАК «Нафтогаз України» (безкоштовно).

За 2011 р. споживання природного газу населенням було скорочено на 15 млн $м^3$ (на 1,3 %), підприємствами житлово-комунального господарства – на 2,8 млн $м^3$ (на 0,5 %), організаціями, що фінансуються з державного бюджету – на 1,1 млн $м^3$ (на 4,6 %). Питомі витрати газу на виробництво теплової енергії та витрати електроенергії на послуги водопостачання зменшились на 1,23 % (0,002 тис. м3/Гкал) та на 2,12 % (0,012 тис. кВт год) відповідно. Споживання електричної енергії було знижено на 753,9 млн кВт год, або на 3,6 %, у тому числі промисловими підприємствами – на 146,5 млн кВт год (на 0,9 %), підприємствами житлово-комунального господарства – на 28,9 млн кВт год (на 3,6 %), бюджетними організаціями – на 4,2 млн кВт год (на 1,4 %).

У 2012 р. за рахунок власних коштів ПАТ «ДТЕК Дніпроенерго» провело наступні заходи:

- завершено технічне переоснащення блоку № 9 ВП «ДТЕК Придніпровська ТЕС» ПАТ «ДТЕК Дніпроенерго»;
- технічне переоснащення електрофільтрів енергоблоку № 11 ВП «ДТЕК Придніпровська ТЕС» ПАТ «ДТЕК Дніпроенерго»;

- технічне переоснащення блоку № 14 ВП «ДТЕК Придніпровська ТЕС» ПАТ «ДТЕК Дніпроенерго» та блоків № 1, № 5, № 6, № 9 на ВП «ДТЕК Криворізька ТЕС» ПАТ «ДТЕК Дніпроенерго».

Виробництво електроенергії у 2012 р. збільшилось на 5,6 % і становило 15,2 млрд кВт год. Аналіз споживання енергетичних ресурсів у натуральних показниках свідчить про те, що результати роботи з енергозаощадження в цілому по області мають позитивний ефект. Порівняння динаміки споживання газу у 2011-2012 рр. свідчить про зменшення його обсягу на 169,1 млн $м^3$, або на 2,68 %.

У 2013 р. продовжуються заходи з підвищення енергоефективності та зменшення споживання енергетичних ресурсів. В межах Програми модернізації системи теплопостачання Дніпропетровської області у м. Вільногірськ затверджена нова система теплопостачання, що дозволить максимально ефективно опалювати житлові будинки, об'єкти соціальної сфери та мінімізувати витрати газу на 10 %. Передбачається обладнати автономним опаленням понад 9 тис. квартир м. Вільногірськ.

Незважаючи на успішну реалізацію проектів енергозаощадження на окремих підприємствах, узагальнені дані щодо використання паливно-енергетичних ресурсів в області не демонструють значних змін: 2010 р. – 28,392 млн т у. п., в т.ч. електроенергії – 24,451 млрд кВт год.; 2011 р. – 28,213 млн т у.п., в т.ч. електроенергії – 24,14 млрд кВт год.; 2012 р. – 28,52 млн т у.п., в т.ч. електроенергії – 24,631 млрд кВт год. Таким чином, заходи програм скорочення використання енергоресурсів досі працюють не в повній мірі.

<u>Нетрадиційна енергетика</u>

Крім нарощування виробництва енергії з традиційних джерел, активно впроваджуються альтернативні та нетрадиційні джерела енергетики. Аналіз українського досвіду експлуатації енергетичних об'єктів, що використовують поновлювані та нетрадиційні джерела, а також врахування світового досвіду в цій галузі, свідчать про необхідність надання пріоритету технологіям використання енергії сонця, вітру, гідроенергії малих рік, промислових теплових викидів, тепла землі, біоенергетики та інших видів нетрадиційної енергетики. Головною проблемою при запровадженні нетрадиційних і відновлювальних джерел енергії є недосконаліть цінової політики і механізму державного стимулювання їх використання.

Дніпропетровська область володіє технічно достатнім енергетичним потенціалом для розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії, серед яких: виробництво біогазових установок, значні ресурси вітрової енергії, в тому числі вітроустановок для використання в автономному режимі, сонячні електростанції та фотоенергетичне обладнання, біоенергетика тощо. Після запровадження Урядом України «зеленого тарифу» в області активно розвиваються напрями альтернативної енергетики, що дозволяє скорочувати витрати бюджету області на споживання традиційних енергоресурсів.

В області працюють сонячні електростанції, запуск яких відбувся в 2013 р.: в м. Орджонікідзе «Солар Квант» з потужністю 4,15 МВт та в смт. Підгородне «Солар Парк Підгородне» з потужністю 1,645 МВт. Крім цього, з 2012 р. працює фотоелектрична станція (фірма «Гріль») потужністю 0,075 МВт. У перспективі планується запуск сонячних електростанцій завдяки вкладенням чеської компанії «Ekotechnik Praha», що зараз інвестує в будівництво сонячної електростанції в смт. Широке. Під її будівництво місцева влада виділила земельну ділянку площею понад 100 га (кошторис проекту склав 100 млн євро). У майбутньому компанія планує продовжити інвестування будівництва сонячних електростанцій в смт. Радушне, с. Шестерня, м. Нікополь, м. Кривий Ріг.

Вітроенергетичні станції мають потужний потенціал розвитку, але поки що не будуються в регіоні. Значна частка вітчизняних вітроенергетичних установок розробляється в ДП «КБ «Південне» ще з 90-х років минулого століття. В межах Комплексної програми будівництва вітроенергетичних станцій з 1994 р. на підприємстві

ДП «ВО «Південний машинобудівний завод ім. А.М Макарова» (ДП ВО ПМЗ) було виготовлено близько 800 комплектів вітряних електростанцій з потужністю агрегатів від 100 до 600 кВт. На базі установки потужністю 250 кВт побудовані діючі вітроелектростанції: Східно-Кримська, Чорноморська (республіка Крим, м. Щелкіно), Аджигольська (Миколаївська обл.) і Чукотська (м. Анадир, Росія). ДП «КБ «Південне» разом з ДП ВО ПМЗ веде в 2013 р. проектні розробки вітроустановки потужністю 2000 кВт.

Невирішені проблеми енергетичної галузі

Характерною ознакою діяльності в енергетичній сфері була і залишається низька виконавча дисципліна по всій вертикалі влади, відсутність послідовного контролю за реалізацією рішень та відсутність персональної відповідальності чиновників за невиконання затверджених програм.

Основні проблеми в енергетичній сфері:

- фізично зношене і значною мірою морально застаріле технологічне устаткування, що є причиною перевитрат палива і погіршення надійності електропостачання;
- неефективне, матеріалоємне та енергоємне обладнання у металургійній промисловості, машинобудуванні, будівельній галузі;
- наднормативні збитки при транспортуванні енергії;
- використання на виробництві природного газу, що є дорожчим за інші види енергії;
- недостатньо освоєні альтернативні джерела енергії;
- низькоякісна та зношена інфраструктура комунально-побутового сектору (неефективні котельні, застарілі трубопроводи та теплоізоляція);
- неекономне використання електроенергії при освітленні житлових будинків та державних установ;
- відсутність повного обліку витрат природного газу, тепла, гарячої води (прилади та лічильники) у населення та інших споживачів;
- високий рівень початкових інвестиційних витрат та значний термін їх окупності;
- окремі неузгодженості у нормативно-законодавчій базі (у т.ч. щодо підключення джерел відновлюваної енергетики до мереж енергопостачання, відведення земельних ділянок для будівництва тощо).

В разі створення зони вільної торгівлі з ЄС енергетичний сектор України не зазнає особливих змін, оскільки енергетичні ресурси та матеріали виключаються з угод про вільну торгівлю як з ЄС, так і з МС. Згідно з діючими нормативно-правовими документами, в разі підписання Україною Угоди про асоціацію з країнами ЄС не очікується застосування країнами Митного союзу жодних санкцій чи торговельних обмежень щодо України. Проте внаслідок невідповідності української енергосистеми вимогам ЄС до об'єктів енергосистеми (надійність енергопостачання, якість електроенергії та екологічність генерації), Україна не може розраховувати на розширення експортного потенціалу української електроенергетики без її модернізації.

Пріоритети поглиблення реформ

Структурно-технологічна перебудова економіки регіону передбачає у першу чергу модернізацію виробничих потужностей промислових підприємств, технологічних процесів та котельного обладнання комунальної галузі. Тепломеханічне устаткування основних електростанцій області (Придніпровської ТЕС і Криворізької ТЕС) фізично зношене і значною мірою морально застаріле, що є причиною перевитрат палива і погіршення надійності електропостачання споживачів.

Для забезпечення економії паливно-енергетичних ресурсів, надійності функціонування усієї енерготехнологічної системи галузі і захисту навколишнього природного середовища необхідним є технічне переозброєння системи енергозабезпечення шляхом вирішення таких завдань:

- структурна перебудова з метою стабілізації і зниження енергоспоживання, в основному, за рахунок зниження частки енергоємних виробництв і процесів;

- впровадження високотехнологічного обладнання для забезпечення надійності енергопостачання, підвищення ефективності роботи електричних мереж;

- впровадження технологій та обладнання високоефективного нагрівання у металургійній промисловості, машинобудуванні, будівельній галузі з використанням альтернативних джерел енергії;

- заміна природного газу альтернативними видами палива (вугілля, продукти газифікації вугілля і мазуту);

- розширення використання вторинних енергетичних ресурсів;

- відновлення практики використання у виробництві коксового та доменного газу;

- впровадження заходів щодо скорочення збитків при транспортуванні енергії;

- продовження роботи у напрямі імплементації програми бюджетної підтримки «Підтримка у впровадженні енергетичної стратегії України у сфері енергоефективності та відновлюваних джерел енергії»;

- збільшення обсягу використання шахтного метану при дегазації вугільних пластів, як кондиційного (з концентрацією до 30 %), так і некондиційного;

- вивчення та дослідження енергетичного потенціалу шахтного метану для промислового освоєння;

- використання низькокалорійних видів твердого палива, що є одним з найбільших резервів додаткової економії;

- створення нової і високоефективної техніки з видобутку і переробки вугілля;

- впровадження та освоєння альтернативних джерел енергії (альтернативних моторних палив), впровадження когенераційних технологій (в т.ч. виробництво електроенергії з використанням відновлюваних джерел);

- оптимізація та уніфікація механізму застосування «зеленого тарифу» та полегшення доступу до нього нових суб'єктів ринку;

- розробка заходів та адаптація положень оновленої редакції Енергетичної стратегії України на період до 2030 року у сфері стандартизації та забезпечення якості відновлюваної енергії відповідно до вимог ЄС;

- створення сприятливих, надійних і стабільних умов для інвестицій (в першу чергу, забезпечення прозорості і недискримінаційності правил і процедур отримання ліцензій, дозволів та ін.), спрощення бюрократичних процедур оформлення та ведення бізнесу.

У житлово-комунальному господарстві основними напрямами модернізації енергозабезпечення є:

- технічне переоснащення котелень із заміною зношених неефективних котлів на високоефективні автоматизовані котлоагрегати та оснащення їх усіма необхідними контрольно-вимірювальними приладами і засобами автоматичного регулювання;

- реконструкція теплових мереж із заміною застарілих та аварійних ділянок трубопроводів з відновленням ізоляції існуючих теплопроводів;

- підвищення термінів експлуатації трубопроводів методами впровадження нових видів антикорозійних покриттів, організація контролю вологості теплоізоляції на діючих мережах;

- впровадження економічних санкцій для стимулювання ефективного використання енергоресурсів (впровадження підвищених тарифів за марнотратне використання та перевитрати понад встановлені питомі норми споживання енергоресурсів; відсутність обліку енергії тощо);

- запровадження обліку витрат природного газу, теплоти і гарячої води споживачами із застосуванням узгодженої та затвердженої нормативно-технологічної і організаційно-правової документації;

- розроблення і впровадження автоматизованих систем контролю і аналізу режимів тепло- і паливоспоживання на підприємствах газового господарства і теплових мереж,

автоматизація розрахунків із споживачами, оперативної звітності з використанням інформаційних мереж;

- розроблення і впровадження системи диференційованих тарифів на природний газ, тепло і гарячу воду, які стимулюватимуть економію населенням паливно-енергетичних ресурсів і забезпечуватимуть соціальний захист малозабезпечених верств населення;

- запровадження методів і схем комплексного захисту інженерних мереж від корозії;

- підвищення кваліфікації працівників теплових і газових господарств, що включає перепідготовку фахівців з вищою освітою для отримання другої спеціальності «Теплогазопостачання» і підготовку інженерів за цим фахом на базі середньої технічної освіти;

- використання промислових теплових електростанцій і котелень у комунально-побутовій сфері.

Впровадження енергетичних програм визначається дієвістю механізмів залучення та розподілу фінансових ресурсів на загальнодержавному та місцевому рівнях. Враховуючи досить обмежені можливості бюджетного фінансування енергетичних проектів (не більше 17-20 % у попередні роки), доцільно вжити *заходів щодо залучення інших джерел для їх фінансування:*

- приватного капіталу шляхом впровадження механізмів державно-приватного партнерства;

- капіталу розвинених країн через механізми Кіотського протоколу;

- кредитів комерційних банків під державні гарантії;

- міжнародних фондів «зеленого» та «сталого» розвитку.

Для приєднання енергосистеми України до європейської електричної мережі необхідно залучити додаткові інвестиції (близько 1-1,5 млрд дол. США) для модернізації об'єктів електроенергетики з метою виконання європейських стандартів щодо надійності роботи енергосистеми, що обумовить зростання собівартості та цін на електроенергію. Зараз в національному законодавстві діючі європейські нормативи і стандарти або не узгоджені, або не враховані.

Для розвитку відновлюваних джерел енергії в Україні необхідно:

- сформувати національні індикативні цільові показники споживання електричної енергії з відновлюваних джерел;

- вдосконалити нормативно-законодавче середовище для виробників електроенергії з відновлюваних джерел;

- запровадити моніторинг наслідків використання альтернативної енергетики з урахуванням динаміки забруднення навколишнього середовища;

- запровадити інформаційну кампанію щодо переваг використання відновлюваних енергетичних ресурсів.

Першочергові завдання обласної і місцевої влади сформульовані в «Основних напрямках соціально-економічного та культурного розвитку області на 2013 і 2014 роки», затверджених рішенням обласної ради від 27 грудня 2011 р. На 2013 р. було заплановано нарощення обсягів видобування власних енергоносіїв за рахунок збільшення виробництва готової вугільної продукції та виробництва концентрату природного урану в обсягах, необхідних для повного забезпечення вітчизняних АЕС. В подальшому прогнозується зменшення внутрішнього споживання природного газу у промисловості та комунальному господарстві за рахунок заміщення природного газу іншими енергоносіями та запровадження енергозберігаючих технологій. За цими напрямами затверджені програми передбачають:

- технічне переоснащення енергоблоків № 1, № 5, № 6, № 9 Криворізької ТЕС та № 7, № 11, № 14 Придніпровської ТЕС;

- модернізацію виробництва і впровадженої нової високопродуктивної техніки на ПАТ «ДТЕК Павлоградвугілля»;

- впровадження нових передових технологій переробки уранових руд із

використанням апаратів нового покоління меншої енергоємності;

- створення сприятливих умов для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у розвиток енергетичної галузі області.

Пріоритетними напрямами у сфері енергозбереження стануть реалізація заходів Програми підвищення енергоефективності та зменшення споживання енергетичних ресурсів у Дніпропетровській області на 2010 – 2015 роки, які передбачають:

- структурну перебудову гірничо-металургійної галузі з метою стабілізації і зниження енергоспоживання, в основному, за рахунок зниження частки енергоємних виробництв і процесів;

- зниження енергоємності і матеріалоємності при виробництві чорних металів, іншої продукції;

- упровадження пилевуглевдування в доменному виробництві;

- застосування ресурсозбережних технологій обробки металу (лазерної, плазмової, електроерозійної, водоструминної), що забезпечує скорочення відходів металу на 13-50 %.

Згідно з показниками зазначеної Програми, до 2016 р. передбачається здійснити 1081 захід на суму 6179,3 млн грн. Після реалізації всіх заходів Програми щорічна економія паливно-енергетичних ресурсів становитиме 2,5 млн т умовного палива.

Зазначений комплекс заходів в подальшому дасть можливість визначити реальні потреби споживачів у послугах енергозабезпечення і на їх основі побудувати оптимальні системи постачання енергії, визначити обґрунтований рівень тарифів, підвищити якість послуг з енергопостачання, знизити шкідливий вплив на довкілля та рівень соціальної напруги в суспільстві.

Реформування енергетичної галузі області повинне здійснюватись шляхом впровадження ринкових принципів функціонування електроенергетичної галузі (в першу чергу в питаннях встановлення конкурентного ринку електроенергії, відповідної тарифної і цінової політики, ліквідації проблеми неплатежів, запровадження принципів регулювання ринку електроенергії на основі прозорих і зрозумілих правил). Ці реформи повинні створити умови для залучення необхідних інвестицій з метою технологічного оновлення галузі.

Реалізація вищенаведених завдань вимагає поєднання зусиль державної і регіональної влади, приватного капіталу та громадянського суспільства. Передумовою якісного покращення ситуації є розширення повноважень місцевої влади щодо реформування житлово-комунального господарства та системи теплозабезпечення, створення реального конкурентного середовища у сфері надання енергетичних послуг, забезпечення моніторингу виконання ухвалених рішень в системі регіонального енергозабезпечення.

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ
(на матеріалах Львівської області)

Державна підтримка розвитку малого підприємництва на місцевому рівні у Львівській області реалізується шляхом виконання заходів регіональної та місцевих програм підтримки підприємництва, здійснення організаційних заходів щодо регулювання господарської діяльності, системи оподаткування та державного нагляду, регуляторної політики, реєстрації та проходження дозвільних процедур тощо.

Так, упродовж 2010-2013 рр. були реалізовані Регіональна програма розвитку малого підприємництва Львівської області на 2009-2010 роки та Регіональна програма розвитку малого підприємництва Львівської області на 2011-2012 роки. У 2012 р. було підготовлено Регіональну програму розвитку малого та середнього підприємництва Львівської області на 2013-2015 роки, але її не схвалено та, відповідно, заходи не фінансуються і не виконуються.

У цей час виконуються міські та районні програми підтримки малого підприємництва. Зокрема, в обласному центрі виконано Програму сприяння розвитку підприємництва у м. Львові на 2009-2010 роки та завершуються терміни виконання Програми сприяння розвитку підприємництва у м. Львові на 2011-2013 роки.

Багато заходів, що прямо чи опосередковано стосувалися підтримки та розвитку суб'єктів підприємництва, покращення їх фінансово-ресурсного та інвестиційного забезпечення, формування бізнес-інфраструктури, були передбачені та виконані в ході реалізації низки комплексних регіональних і місцевих програм: соціально-економічного та культурного розвитку регіону, інвестиційної та виставкової діяльності, міжнародного і транскордонного співробітництва, підтримки підприємництва в галузі тваринництва, фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів, підтримки індивідуального житлового будівництва на селі та ін.

Реалізація заходів забезпечила низку *позитивних результатів щодо розвитку підприємництва в регіоні:*

- станом на 1 січня 2012 р. в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України у Львівській області нараховувалось 67,4 тис. суб'єктів господарської діяльності, що на 5 % більше, ніж на 1 січня 2010 р. Найбільшим показник кількості малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення є у містах Львові та Трускавці. Більшим, ніж середній по області, є цей показник у містах Моршин та Самбір. Станом на 1 січня 2013 р. в області функціонувало 16,4 тис. малих підприємств (94,4 % від загальної кількості підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності), причому понад 80 % від їх кількості належали до мікропідприємств. У порівнянні з 2011 р. кількість малих підприємств у 2013 р. збільшилась на 4,3 % (на 0,7 тис. од.);

- станом на 31 грудня 2012 р. понад 121 тис. осіб перебували на обліку Державної податкової служби у Львівській області як фізичні особи-підприємці. За 2002-2012 роки їх кількість зросла на 67 тис. осіб (у 2,2 разу). За даними моніторингу розвитку підприємництва (державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності) протягом 2012 р. зареєстровано 7380 суб'єктів підприємницької діяльності, з яких 1650 – юридичних осіб та 5730 фізичних осіб-підприємців, що на 20 % більше, ніж було знято з державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності за той самий період. Найбільше малих підприємств (юридичних осіб) зареєстровано у м. Львові (825), Пустомитівському (129) та Стрийському (90) районах області, а суб'єктів підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців – у містах Львові (2272), Червонограді (231), Дрогобичі (267) та у Пустомитівському (265), Яворівському (220) районах області;

- за підсумками 2012 р. обсяги реалізованої продукції (робіт, послуг) малих

підприємств становили 25,4 млрд грн (проти 23,6 млрд грн у 2011 р. та 19 млрд грн у 2010 р.);

- мале підприємництво розвивається майже в усіх галузях господарського комплексу області. Найбільшим є внесок малих підприємств в обсяги реалізації продукції суб'єктами підприємництва – юридичними особами у таких видах економічної діяльності як освіта (57,1 %), будівництво (45,5 %), операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям (44,7 %), готельний та ресторанний бізнес (40 %). Частка обсягу реалізованої продукції середніх підприємств є найбільшою у наданні комунальних та індивідуальних послуг (58,3%), торгівлі (57,1%), операціях з нерухомим майном, оренді, сфері інжинірингу та надання послуг підприємцям (49,8 %), охорони здоров'я (48 %). Фізичні особи-підприємці традиційно переважно зайняті у сфері торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку;

- у 2011 р. кількість зайнятих працівників на МСП області становила 234,8 тис. осіб, з них на малих підприємствах – 117,9 тис. ос. (30,2 % загальної кількості). Найбільше працівників було зайнято у торгівлі (27 %), промисловості (19,4 %), операціях з нерухомим майном, оренді, інжинірингу та наданні послуг підприємцям (18 %).

Протягом 2010-2013 рр. реалізовано комплекс заходів на центральному та місцевому рівнях, за рахунок чого досягнуто низку успіхів у сфері розвитку підприємництва у Львівській області:

- удосконалення дозвільних процедур. На виконання вимог Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» в області забезпечено повний перехід від принципу «єдиного офісу» до принципу «єдиного вікна». Скасовано необхідність отримання дозволів в органах пожежного нагляду для початку функціонування новостворених підприємств, введення в експлуатацію нових і реконструйованих виробничих, житлових об'єктів та об'єктів іншого призначення, впровадження нових технологій завдяки первісному встановленню на підприємствах нових пожежонебезпечних виробничих об'єктів. Протягом 2012 р. в дозвільні центри області звернулось 22965 суб'єктів господарювання. Державними адміністраторами дозвільних центрів видано 20172 документи дозвільного характеру, що удвічі більше, ніж у 2011 р.;

- покращення умов реєстрації (у т. ч. електронної) речових прав на майно. Значно скорочено процедури, пов'язані з реєстрацією речових прав на нерухоме майно при його купівлі на вторинному ринку, а також переліки документів, що подаються громадянами для одержання адміністративних послуг. Передбачено можливість подання документів на державну реєстрацію речових прав в паперовій та в електронній формах;

- надання матеріально-ресурсної підтримки. Місцевими органами виконавчої влади надавалася матеріально-технічна допомога суб'єктам малого підприємництва, які забезпечувалися вільними нежитловими приміщеннями, устаткуванням, сільськогосподарською технікою, запчастинами, паливно-мастильними і посівними матеріалами;

- спрощення процедур відкриття та закриття бізнесу, одержання адміністративних послуг;

- звуження прямого адміністративного державного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання;

- розвиток підприємницької та дорадчої інфраструктури. У районах Львівської області продовжують активно діяти агенції регіонального розвитку. В рамках їх діяльності організовувалися та проводилися цикли семінарів-тренінгів, нарад, профільних круглих столів з метою активізації підприємництва, підтримки молодіжного бізнес-руху та розвитку ділової активності в сільській місцевості.

Проте вищезазначені успіхи не забезпечили достатнього покращення якісних та кількісних характеристик розвитку підприємництва на місцевому рівні у Львівській області. ***Невирішеними проблемами розвитку підприємництва залишаються:***

- значна частка збиткових (41,8 %) та недіючих суб'єктів підприємницької

діяльності. За даними Державної податкової служби, активною діяльністю в 2012 р. займалися лише 33,8 тис. підприємств (50,2 % від загальної кількості);

- зменшення зайнятості на малих підприємствах. У 2012 р. на малих підприємствах було зайнято 108,8 тис. працівників. Відносно 2011 р. кількість зайнятих працівників зменшилась на 8,3 % (на 9,9 тис. ос.);

- низька соціальна захищеність та недостатній рівень оплати праці у секторі малого і середнього бізнесу. Середньомісячна заробітна плата одного найманого працівника у 2011 р. склала 1324 грн, що на 12,7 % нижче, ніж у середньому по Україні (1480,78 грн). Особливо низькою була оплата праці у працівників малих і середніх підприємств сфери охорони здоров'я та соціальних послуг (927 грн);

- мала частка сектору малого підприємництва в обсязі реалізованої продукції (менше 20 %) та, відповідно, його обмежена роль в забезпеченні економічного розвитку регіону та окремих територій;

- обмежена кількість практик формування інтегрованих торговельно-виробничих систем та коопераційних відносин за участі малих підприємств;

- низький рівень розвитку та ефективності функціонування суб'єктів інституційного забезпечення, недостатня кількість об'єктів ринкової, фінансової, соціальної та інформаційної інфраструктури.

- зниження мотивації до підприємницької діяльності, що обумовлено як об'єктивними причинами обмеженої місткості внутрішнього ринку, низької купівельної спроможності населення, так і суб'єктивними чинниками високої витратомісткості фінансово-господарської діяльності, складності проходження дозвільних, реєстраційних, погоджувальних та контролюючих процедур;

- наявність частих проявів рейдерства, неправомірного захоплення майна та посягання на право приватної власності суб'єктів підприємництва;

- складність та обмеженість доступу діючих і новостворюваних суб'єктів підприємництва до ресурсів та ринків;

- використання адміністративного ресурсу при отриманні конкурентних переваг чи створенні штучних обмежень для конкурентів, тиск на бізнес.

Ресурсна обмеженість суб'єктів малого підприємництва та складність доступу до матеріально-технічного забезпечення є головними перешкодами збільшення обсягів виробничо-господарської діяльності. Тому для представників малого бізнесу важливим напрямом подальшого розвитку та задоволення бізнес-інтересів є розширення коопераційних відносин, перевагами яких є формування спільної бази матеріально-технічного та інформаційно-аналітичного забезпечення, консолідація ресурсів та зусиль для виробництва і збуту продукції, зниження рівня виробничих і транзакційних витрат, покращення доступності до фінансування, інвестиційної привабливості.

Рівень розвитку інституційного середовища не відповідає сучасним вимогам та об'єктивним потребам суб'єктів господарювання. Якісні послуги з підтримки та обслуговування бізнесу, покращення доступу до ресурсів та ринків представники бізнесу можуть отримати лише в обласному та районних центрах. На решті територій відсутні бізнес-інкубатори, центри підтримки бізнесу, недостатньо використовується такий інституційний інструмент сприяння розвитку малого підприємництва, як агенції регіонального чи місцевого розвитку. У Львівській області функціонують 11 агенцій місцевого розвитку, проте їхня діяльність здебільшого обмежується організацією та проведенням семінарів-тренінгів, нарад, комунікативних заходів, виготовленням та розповсюдженням тематичних буклетів, розробкою програмних документів.

З огляду на вищезазначені невирішені проблеми, ***цілями поглиблення реформ у сфері розвитку підприємництва на місцевому рівні повинні стати:***

- збільшення кількості діючих суб'єктів малого підприємництва, підвищення рівня ділової активності, стимулювання розвитку та поширення місцевих підприємницьких ініціатив;

- покращення ресурсного та матеріального-технічного забезпечення суб'єктів підприємництва та підвищення рівня ефективності їх фінансово-господарської діяльності;

- активізація практик організації інтеграційних та кооперативних процесів між суб'єктами малого підприємництва та іншими секторами економіки;

- розвиток інституційного забезпечення суб'єктів підприємництва;

- посилення мотивації населення до підприємницької діяльності;

- дієва та агресивна протидія рейдерству і протиправному захопленню майна, активів, власності;

- зниження транзакційних витрат суб'єктів комерційної господарської діяльності, формування рівних і справедливих умов конкуренції суб'єктів великого, середнього і малого бізнесу.

Для досягнення зазначених цілей необхідно реалізувати заходи, спрямовані на:

- удосконалення системи стратегічного та тактичного планування розвитку підприємницького сектору, покращення його структурно-якісних характеристик. У регіональних і місцевих програмах розвитку підприємництва слід встановити нову місію, пріоритети, механізми та інструменти державної політики з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку територій, ефективності функціонування і структурних характеристик бізнес-середовища, ресурсного та науково-дослідного, інвестиційного потенціалу, з чіткою ідентифікацією обсягів та механізмів узгодження обсягів і джерел фінансування програм;

- підвищення ефективності державної політики протидії рейдерству та забезпечення належного рівня захисту права приватної власності. Для цього необхідно істотно посилити відповідальність за вчинення такого роду злочинів;

- посилення стимулів суб'єктів підприємництва до інвестиційно-інноваційної активності шляхом збільшення обсягів держзамовлення у інноваційно активних МСП та законодавчого закріплення такої квоти; запровадження сукупності преференцій для суб'єктів великого бізнесу, що реалізують спільні інвестиційно-інноваційні проекти з МСП або фінансують таку діяльність;

- критичне зниження рівня транзакційних витрат суб'єктів бізнесу шляхом усунення витрат, пов'язаних з доступом суб'єктів малого і середнього підприємництва до ринків, прав діяльності, господарських ресурсів, ринкової інфраструктури, інформації, управлінських технологій, інвестицій та інновацій, а також покращення їх доступності до фінансово-кредитних ресурсів. Для цього доцільно розробити комплекс заходів із залученням Асоціації банків Львівщини з метою напрацювання механізмів здешевлення кредитних ресурсів на регіональному ринку банківських послуг;

- підвищення рівня прозорості процедур організації торгів для здійснення закупівель за кошти місцевих бюджетів (у т. ч. шляхом обов'язкового розміщення усіх тендерних оголошень та оприлюднення через інтернет-ресурси вичерпної інформації щодо кваліфікаційних і технічних умов для належної і своєчасної підготовки тендерних пропозицій) та спрощення доступну до них представників малого бізнесу;

- продовження роботи з підвищення рівня прозорості та ефективності дозвільної системи;

- формування та розбудова дієвої інституційної інфраструктури фінансово-ресурсного та інвестиційного забезпечення підприємництва. Необхідними є державна підтримка і фінансування розвитку регіональних та місцевих інвестиційно-інноваційних кластерів за участю суб'єктів МСП у базових видах економічної діяльності;

- формування системи ефективної міжгалузевої та міжсекторної кооперації (кластерів) та створення економічних стимулів для розвитку локальних інтегрованих виробничих систем, горизонтальної та вертикальної кооперації малих підприємств, диверсифікації напрямів підприємницьких ініціатив;

- підтримку розробки і реалізації прикордонних та транскордонних проектів за участю МСП, метою яких є просування українських підприємств на європейських ринках

та розвиток їх експортної діяльності;

- надання інформаційно-консультаційної підтримки населенню щодо започаткування власного бізнесу, покращення соціально-психологічного та організаційно-професійного середовища підприємницької діяльності шляхом створення і підтримки діяльності мережі інформаційно-консультаційних пунктів, зокрема на базі реєстраційних, дозвільних офісів, агенцій місцевого розвитку, інших організацій з метою надання безкоштовних консультацій діючим та потенційним суб'єктам підприємницької діяльності.

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ РЕГІОНУ: ПОГЛИБЛЕННЯ ПАРТНЕРСТВА НА КОРДОНАХ

Транскордонна співпраця регіону як чинник подальшого зближення України з ЄС

(на матеріалах Закарпатської області)

Закарпатська область як відкритий до співпраці регіон активно працює у напрямі розвитку транскордонного співробітництва. Протягом 2013 року діяльність обласних органів влади була спрямована на зміцнення зв'язків з прикордонними регіонами, а також на розвиток міжрегіонального співробітництва. Основою для співробітництва є діюча нормативна правова база і укладені угоди про співробітництво на рівні регіонів, міст та інших адміністративно-територіальних одиниць.

Перш за все – це угоди між Закарпатською облдержадміністрацією і сусідніми регіонами країн-членів Європейського Союзу. Так, в рамках підписаних угод про міжрегіональне співробітництво Закарпатської області та Пряшівським і Кошицьким краями Словацької Республіки, областю Саболч-Сатмар-Берег Угорщини, а також Марамурешським та Сату-Марським повітами Румунії підготовлено плани конкретних заходів для виконання сторонами у 2012-2013 рр.

11 травня 2013 року відбувся українсько-словацький День Добросусідства на території міжнародного автомобільного пункті пропуску «Ужгород – Вишнє Німецке», де було підписано Виконавчий протокол № 6 між Закарпатською обласною державною адміністрацією та Кошицьким самоврядним краєм на 2013-2014 рр. та Програму спільних дій між Закарпатською обласною державною адміністрацією та Пряшівським самоврядним краєм на 2013 рік. Одночасно підписано Угоду про Добросусідство між селами Оноківці (Україна) та Петровце (Словацька Республіка); Угоду між Тячівським районом та Союзом русинів-українців Словацької Республіки міста Пряшів.

Також протягом року відбулася низка плідних зустрічей, які принесли успіхи у сфері міжнародної співпраці, зокрема:

– 4 червня 2013 р. керівництво краю зустрілись з румунською делегацією. В ході візиту розглядалися питання налагодження українсько-румунських зв'язків, про відновлення роботи КПП у селах Тересва, Ділове та Хижа, а акцент було зроблено на актуальності виконання давньої домовленості (протокол про необхідність будівництва автодорожнього мостового переходу «Біла Церква-Сігет» було підписано ще у 1997 р.) – зведення транспортного мосту через р. Тиса, який з'єднуватиме румунське м. Сігет та закарпатське с. Біла Церква Рахівського району та дозволить значно зменшити навантаження на основний діючий пункт пропуску «Дякове-Халмеу» і дасть можливість об'єднати туристичні маршрути Карпатського регіону Польщі, Словаччини, України та Румунії;

– 16-17 квітня 2013 р. голова Закарпатської облдержадміністрації зустрівся з послами держав Вишеградської четвірки. Під час зустрічі йшлося про розбудову контрольно-пропускних пунктів між Закарпаттям і сусідніми європейськими країнами та шляхи євроінтеграції України, поглиблення співпраці;

– 14 вересня 2013 р. у м. Пардубіце (Чеська Республіка) під час тристоронньої робочої зустрічі керівників Закарпатської області, Пардубіцького краю та Пряшівського самоврядного краю підписано Меморандум про розвиток тристоронніх відносин і співробітництва між Закарпатською обласною державною адміністрацією, Пардубіцьким краєм (Чеська Республіка) та Пряшівським самоврядним краєм (Словацька Республіка);

– У жовтні 2013 року область відвідала сербська делегація з автономного краю Воєводина. Одним із основних питань зустрічі стала перспектива відкриття центру дистанційного навчання Ужгородського національного університету в одному з сербських

вищих навчальних закладів. В рамках зустрічі було підписано Угоду про співробітництво між Закарпатською обласною державною адміністрацією та Урядом Автономного краю Воєводина;

– 14-15 листопада 2013 р. відбулася офіційна робоча зустріч керівництва Закарпатської області та делегації Словацької Республіки на чолі з Віце-прем'єр-міністром та Міністром закордонних та європейських справ. Протягом візиту відбулося відкриття Почесного консульства Словацької Республіки у смт. Великий Березний та підписано Угоду про співпрацю між населеними пунктами смт. Великий Березний (Україна) та с. Ліптовська Теплічка (Словацька Республіка).

Співробітництво Закарпаття з країнами-сусідами залишається дієвим інструментом європейської інтеграції, зміцнення міждержавних відносин та вирішення регіональних проблем, зокрема, через активну участь територіальних громад прикордонних країн у співпраці з сусідами.

Для забезпечення подальшого розвитку зовнішньоекономічного партнерства Закарпатської області необхідним буде вжиття заходів щодо залучення усіх адміністративно-територіальних одиниць області до реалізації проектів в рамках транскордонного співробітництва з Угорщино, Польщею, Словаччиною, Румунією. Додаткових зусиль потребують завдання розбудови та оптимізація мережі транспортної, прикордонної, інженерної та інформаційної інфраструктури. Зокрема, одним з перспективних напрямів співпраці Закарпаття з регіонами країн ЄС у перспективі є розбудова мережі індустріальних та логістичних парків, у т.ч. транскордонних та дзеркальних вздовж кордону з країнами ЄС.

Україна – Росія: партнерство на рівні регіонів

(на матеріалах Харківської області)

Прикордонний простір України та Росії відіграє значну роль у економічних та культурних відносинах двох країн. Транзитна роль є спільною ознакою, що об`єднує прикордонні українські та російські регіони в плані економічних функцій, при обслуговуванні взаємної торгівлі України та Росії, а також їх зовнішньої торгівлі з іншими країнами.

Білгородська та Ростовська області, Краснодарський край – динамічні регіони зі зростаючою часткою в економіці РФ. Серед усіх суміжних прикордонних регіонів вони найбільш послідовно проводять модернізацію традиційних галузей виробничої спеціалізації, а також нарощують нові інноваційні виробництва.

В цих умовах для східних прикордонних регіонів України (Донецька, Харківська, Луганська області) необхідно максимально використовувати геополітичні переваги їх прикордонного положення. Цей потенціал необхідно посилювати у зв'язку з новим баченням стратегічного партнерства України та РФ після підписання пакету двохсторонніх документів у Москві 17 грудня 2013 р.

Україна проводить більш активну політику щодо створення необхідних правових умов розвитку прикордонного співробітництва, ніж Росія. Це пояснюється бажанням України долучитися до європейського інтеграційного процесу та активізувати прикордонні зв'язки з країнами – новими членами ЄС. Закон України «Про транскордонне співробітництво» від 24.06.2004 р. конкретизував Європейську рамкову конвенцію про транскордонне співробітництво територіальних співтовариств та влади, як таку, що дозволяє реалізувати співпрацю на основі програмно-проектного принципу, залучаючи одночасно фінансові кошти державного та місцевих бюджетів, структурних фондів операційних програм співтовариства INTERREG/ETC та ENPI. Прийнятий до Конвенції 3 протокол (ратифікований Україною у 2012 р.), дозволяє створювати уніфіковані інститути територіальної співпраці у формі юридичної особи (на відміну від строкатої

палітри вже існуючих Єврорегіонів).

На початок Європейського програмного періоду 2007-2013 рр. Харківська і Білгородська області вже мали розгалужене інституційне середовище для розширення прикордонного співробітництва у вигляді угод між адміністраціями Харківської та Білгородської областей щодо торговельно-економічної, науково-технічної та культурної співпраці (грудень 2001 р.) та Єврорегіону «Слобожанщина» (листопад 2003 р.). Визначним кроком в інтенсифікації прикордонної співпраці Єврорегіону «Слобожанщина» стало створення на початку 2008 р. міждепутатської групи щодо співпраці Харківської обласної ради та Білгородської обласної думи, спрямованої на ініціювання спільних проектів та програм.

На основі концептуальних підходів щодо позиціонування Харківської області як лідера структурної перебудови та економічної модернізації, у Стратегії сталого розвитку Харківської області до 2020 року (затвердженої рішенням Харківської обласної ради від 23 грудня 2010 р.) передбачено розділ про транскордонну співпрацю.

Наступним кроком стало ухвалення 16 червня 2011 р. Програми розвитку транскордонного співробітництва Харківської області на 2011-2016 роки. Діяльність Єврорегіону «Слобожанщина» було визначено головним пріоритетом Програми. Метою Програми є створення сучасної стійкої системи взаємовигідних економічних, науково-технічних і культурних зв'язків Харківської області з регіонами суміжних держав на основі європейських інструментів інтеграції та державно-приватного партнерства.

З російської сторони аналогічна програма (Довгострокова цільова програма «Розвиток міжрегіонального та прикордонного співробітництва Білгородської області на 2012-2016 роки» від 19 грудня 2011 р.) була прийнята в грудні 2011 р. і передбачає розробку концепції агломерації «Білгород – Харків».

Завдяки таким заходам співпраця Харківської та Білгородської областей розвивається досить динамічно. Так, протягом останніх років Україна посідає перше місце серед зовнішньоторговельних партнерів Білгородської області, а товарооборот Білгородської і Харківської областей у 2012 р. сягнув 400 млн євро.

Після глобальної економічної кризи 2008-2009 років як Україна, так і Росія зіткнулись з необхідністю модернізації національних економік. Найбільш підготовленим майданчиком для спільних дій є прикордоння, що охоплює територію понад 495 тис. кв. км з населенням близько 31 млн осіб. Важливим є перехід прикордонної співпраці від управління поодинокими спільними програмами до більш диверсифікованого формату Єврорегіонів з новими транскордонними проектами на базі прикордонних (міжрегіональних) інноваційних систем, що створить умови для подолання розривів у технологічному розвитку з провідними країнами ЄС.

Харківська область повинна запропонувати механізм експансії товарів та послуг на нові ринки. В якості такого механізму може бути використано системну інноваційну платформу GEOTECHNOPOLIS вздовж осі «Харків – Білгород», що є просторово та структурно сумісною з транскордонною агломерацією. При її реалізації може бути задіяно науково-технологічний потенціал Білгородської області.

Формування транскордонної агломерації «Харків – Білгород» дозволить Єврорегіону «Слобожанщина» увійти до категорії надуспішних транскордонних проектів. Це дозволить знайти прийнятний баланс інтересів України на європейському та євразійському векторах партнерства, та запропонувати іншим регіонам України зрозумілий алгоритм модернізації економічних систем і структурної перебудови просторових взаємовідносин з регіонами-сусідами. Зазначені зміни пропонується здійснювати протягом наступного Європейського програмного періоду 2014-2020 років за участю європейських партнерів.

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ – НАПРЯМИ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

(на матеріалах Одеської, Миколаївської та Херсонської областей)

Враховуючи тенденції розширення сфери послуг у світовий економічній системі, розвиток національної галузі туризму та рекреації на інноваційній основі набуває особливого значення, оскільки надає позитивний ефект для суміжних галузей економіки. Важливість рекреаційного комплексу в господарстві країни обумовлена його не лише економічною, але й соціальною значущістю. Відрахування суб'єктів туристичної діяльності, особливо приморських областей, може стати значною дохідною частиною бюджетів усіх рівнів.

За результатами 2012 року в Україні надходження до бюджетів усіх рівнів від суб'єктів туристичної діяльності порівняно з 2011 роком збільшились на 19,5 % і склали близько 1,5 млрд гривень. Зокрема, у 2012 р. місцеві громади отримали 38,4 млн грн туристичного збору, що на 38,3 % більше, ніж у 2011 році.

Туристично-рекреаційний потенціал Одеської, Миколаївської, Херсонської областей.

Протяжність морських пляжів Одеської області складає 175 км., Херсонської – 200 км, Миколаївської області – 70 км. Середня тривалість періоду літнього відпочинку на узбережжі областей становить близько 120 днів, кількість сонячних днів – до 290 на рік. Крім того, до природно-ресурсного потенціалу цих регіонів варто додати цілющі властивості причорноморських лиманів.

В межах Одеського регіону розміщені плавні – природні комплекси, що формуються у гирлах Дунаю та Дністра та мають глобальний біосферний статус («Дунайський біосферний заповідник», національний парк «Дністровські плавні»). В Херсонській області розташовані два національних біосферних заповідники: «Асканія-Нова» та «Чорноморський». В Миколаївській області вивчення природно-лікувальних ресурсів та об'єктів курортно-рекреаційної інфраструктури здійснюється на території Національного природного парку «Білобережжя Святослава» (Кінбурнська коса).

Значним резервом розвитку оздоровчо-рекреаційної сфери приморських областей є родовища мінеральної грязі та ропи, які поки що освоюються в обмежених розмірах.

*Довідково**:** в Одеській області з 6 розвіданих родовищ лікувальної грязі використовується лише 2 (Куяльницького та Будацького лиманів), в Миколаївській – з 3 родовищ розробляється 1 (Тилігульський лиман), в Херсонській – з 4 родовищ використовується 1 (оз. Грязьове).*

У південній частині Куяльницького лиману (Одеська область) знаходиться родовище лікувальної ропи – Куяльницьке.

Основними природними лікувальними ресурсами Миколаївської області є джерела мінеральної води із затвердженими запасами до 1 тис. куб. м, запаси лікувальних грязей і ропи Тилігульського лиману, озера Солоного (Рибаківка) та Бейкушської затоки Березанського лиману, з промисловими геологічними запасами понад 2 млн куб. метрів, що створює умови для оголошення даних рекреаційно-туристичних зон кліматичними та бальнеологічними курортами місцевого та державного значення.

Ключовими тенденціями розвитку туристичної галузі Півдня України протягом 2010-2013 рр. стали наступні.

<u>у Одеській області:</u>

- скорочення обсягів туристичних потоків та зменшення кількості суб'єктів туристичної діяльності. У 2010-2011 р. мережа туроператорів і турагентів нараховувала 331 підприємство. У 2012 р. на території області працювали 289 суб'єктів туристичної

діяльності, послугами яких скористались 65,1 тис. осіб.

Загальний обсяг туристичних потоків області у 2010 р. становив — 103,5 тис. осіб, у 2011 р. – 76 тис. осіб, у 2012 р. – 65,1 тис., серед яких іноземних туристів 34,9 тис. осіб у 2010 р., 17,1 тис. – у 2011, 9,8 тис. – у 2012 р. Найбільша кількість іноземних туристів прибули з Російської Федерації – 5,6 тис. (57,3 % від загальної кількості), Сполученого Королівства – 2,0 тис. (20,0 %), Німеччини – 1,2 тис. осіб (12,0 %). Внутрішнім туризмом у 2010 р. було охоплено 30,9 тис. туристів, у 2011 р. – 26,6 тис., у 2012 – 18,6 тис.;

- збільшення кількості колективних засобів розміщення з 497 у 2011 р. до 623 одиниць – у 2012 р. Заклади розташовані переважно в приморських районах області (м. Одесі, Білгород-Дністровському, Овідіопольському, Кілійському, Татарбунарському районах);

- зменшення кількості спеціалізованих закладів розміщення: у 2012 р. мережа спеціалізованих засобів розміщення в регіоні налічувала 30 санаторіїв (у 2011 р. цей показник складав 32 заклади, у 2010 р. – 35), 9 санаторіїв-профілакторіїв (на рівні 2010-2011 рр.), 9 будинків та пансіонатів відпочинку (у 2010-2011 рр. – 8) та 358 баз відпочинку, що менше ніж у 2011 р. та 2010 р. (379 та 373 відповідно). Переважна більшість спеціалізованих закладів розміщення (64%) працює сезонно.

у Миколаївській області:

- збільшення кількості суб'єктів туристичної діяльності. Протягом 2013 року туристичні послуги в Миколаївській області надавали 120 суб'єктів господарської діяльності. За останні 3 роки кількість туристичних підприємств регіону збільшилася на 25 підприємств (19 %);

- відсутність приросту обсягів туристичних потоків, здебільшого у зв'язку зі скороченням внутрішнього туризму. Потік іноземних туристів у 2012 р. в області був більшим, ніж у 2011 р., проте не перевищив показник 2010 р.;

- збільшення кількості колективних засобів розміщення, в тому числі спеціалізованих закладів. У І півріччі 2013 р мережа колективних засобів розміщення Миколаївської області у порівнянні з 2011-2012 рр. збільшилась до 375 (у 2011 р. – 283, у 2012 р. – 300) санаторно-курортних закладів (230 баз відпочинку, 80 готелів, 30 пансіонатів та санаторіїв, 35 дитячих оздоровчих таборів), які головним чином зосереджені в курортних зонах Березанського та Очаківського районів, а також місті Очакові.

у Херсонській області:

- скорочення обсягів туристичних потоків через значне скорочення внутрішнього туризму. Обсяг туристичних потоків у 2012 р. зменшився у порівнянні з 2010 р. (94,1 тис.) та 2011 р. (37,7 тис.) до 17,5 тис. осіб, з яких іноземні туристи – 3,5 тис. (у 2012 р.). Кількість туристів-громадян України, які відвідали область, склала 84,6 тис. осіб у 2010 р., 32,3 тис. – у 2011 р., 11 тисяч – у 2012 р.;

- зменшення кількості суб'єктів туристичної діяльності. У 2011 р. нараховувалось 82 підприємства, що надавали туристичні послуги, у 2012 р. – 79;

- збільшення загальної кількості колективних засобів розміщення з 256 у 2011 р. до 315 у 2012 р. Більшість закладів розташовані в рекреаційних районах області – Голій Пристані, Скадовську і курортній місцевості Арабатської Стрілки.

Розвиток сільського і зеленого туризму

Протягом останніх років в Одеській, Миколаївський, Херсонській областях набуває популярності сільський туризм. Таку форму відпочинку у сільській місцевості доцільно розвивати у північних районах, які не мають виходу до моря.

Сільський туризм набув помітного розвитку в районах українського Придунав'я (Одеська область): Кілійському, Ізмаїльському, Татарбунарському, Болградському, Білгород-Дністровському, Біляївському і Тарутинському районах, на території яких на сьогодні надають туристичні послуги кооперативи зеленого туризму: «Миколаївська

перлина», «Бесарабське подвір'я», «В Маланки» тощо. В Херсонській області діють близько 25 садиб сільського зеленого туризму, більшість з яких знаходиться в Білозерському, Голопристанському, Каланчацькому районах тощо.

Інші види туризму

Конкурентною перевагою розвитку туристичної галузі Одеської області є наявність потужностей для розвитку *круїзного туризму* (7 портів, головна водна артерія Європи – Дунай, суднохідний Білгород-Дністровський лиман).

Щороку ДП «Одеський морський торговельний порт» та ВАТ «Українське Дунайське пароплавство» обслуговують 125-130 тис. круїзних туристів. Сьогодні круїзний туризм охоплює три приморські області України з шести (Одеська та Херсонська області, Автономна Республіка Крим) та м. Севастополь. У 2013 р. морські порти України відвідали 293 круїзних лайнери, що на 98 суден більше, ніж у 2012 р. На круїзних суднах в Україну прибуло 186,5 тис. туристів, що на 55 тис. осіб більше, ніж у 2012 р. При цьому Одеський порт за період круїзної навігації 2013 р. прийняв 106 круїзних лайнерів і понад 81 тис. пасажирів.

Перспективним туристичним напрямом для приморських районів є розвиток *винного туризму*. Зокрема, Україна входить до п'ятірки країн Європи, де винний туризм має серйозні перспективи. Перевагою зазначеного виду туризму є те, що він має всесезонний характер.

У 2009 р. в Одеській області був створений Центр культури вина на базі компанії «Шабо». Це єдиний в Україні культурний центр, який включає діюче високотехнологічне підприємство, стародавні винні підвали, дегустаційний зал, експозиції сучасного скульптурного та архітектурного мистецтва, а також унікальний Музей вина та виноробства.

Новий об'єкт винного туризму створено в Херсонській області у «Виноробному господарстві Князя П.Н. Трубецького» (с. Веселе Бериславського району).

У Національному науковому центрі «Інститут виноградарства й виноробства імені В. Є. Таїрова» щорічно проводиться Міжнародний фестиваль авторського вина «Живе вино України».

Підсумки реформ 2010-2013 рр.

Відповідно до стратегій розвитку Одеської, Миколаївської, Херсонської областей, створення конкурентоспроможного туристично-рекреаційного комплексу приморських областей України є одним з основних пріоритетів регіонального розвитку. З метою конкретизації завдань вищезазначених Стратегій були розроблені Програми розвитку туристичної галузі зазначених областей на 2011-2015 рр. Функціонують туристичні портали http://www.touregion.od.ua/ (Одеська область), http://www.kherson-gid.com/ (м. Херсон).

Позитивний вплив на розбудову туристично-рекреаційної інфраструктури має затвердження схем планування територій.

В Одеській області рішенням Одеської обласної ради від 24.04.2013 р. була затверджена Схема планування територій Одеської області та Схема планування територій курортно-оздоровчого та рекреаційного призначення Одеської області.

У Херсонській області Схема планування територій перебуває у процесі розробки. Схеми планування територій Арабатської Стрілки та Федотової Коси Генічеського району області були розроблені Українським науково-дослідним інститутом проектування міст «Діпромісто» у 2007-2008 рр. Відсутність такої планувальної документації для територій Чорноморського узбережжя негативно позначається на розвитку розташованих там районів: Скадовського, Каланчацького, Голопристанського, Білозерського та м. Херсона.

Рішенням обласної ради від 21.11.2008 було затверджено Схему планування території Миколаївської області. Також у Миколаївській області здійснюється моніторинг

паспортів туристичних об'єктів. Протягом 2013 року паспортизовано 126 туристичних об'єктів, з них: музеїв – 20, об'єктів природно-заповідного фонду – 47, пам'яток архітектури – 18, пам'ятників історії та пам'яток монументального мистецтва – 9, санаторно-курортних закладів – 14, готелів – 12, культурно-розважальних закладів – 3, об'єктів сільського туризму – 2, закладів харчування – 1.

Попри наявність низки позитивних тенденцій та значний потенціал для розвитку різних видів туризму, приморські регіони реалізують його не повною мірою.

Не можна не помітити загальної негативної тенденції скорочення кількості внутрішніх та іноземних туристів. Наприклад, з 2000 по 2012 роки кількість внутрішніх туристів, що обслуговувалися вітчизняними суб'єктами туристичної діяльності, в Одеській області скоротилася у 7,5 разу (з 139,8 до 18,6 тис. осіб); кількість іноземних туристів за цей же час скоротилась у 7,8 разу (з 77,3 до 9,8 тис. осіб). Аналогічні процеси спостерігаються і в Миколаївській області (скорочення кількості внутрішніх туристів з 2000 по 2012 роки у 4,2 разу).

Водночас, протягом останніх 12 років спостерігається збільшення кількості екскурсантів. Так, наприклад, в Одеській області їх кількість збільшилась удвічі – з 68,8 до 137,9 тис. осіб. На фоні спадних тенденцій кількості організованих туристів це свідчить про зростання тінізації сектору. Передусім, розширюється практика надання нелегальних послуг з розміщення відпочиваючих.

Розвитку туристично-рекреаційної сфери Півдня України перешкоджає наступне:

- відсутність планів комплексного розвитку природних курортних територій, нелегальне використання ділянок і територій лікувально-оздоровчих місцевостей, неврегульованість процесів приватизації, непродумане та неузгоджене міське та курортне будівництво;
- невідповідність туристичної інфраструктури, зокрема готельного комплексу, міжнародним нормам;
- нерозвиненість соціально-побутової інфраструктури (транспортної, ЖКГ, охорони здоров'я, зв'язку тощо);
- зношеність основних фондів санаторно-курортних та оздоровчих закладів, в переважній більшості яких обладнання не оновлювалось з радянських часів;
- брак кваліфікованих фахівців у туристичній галузі (екскурсоводів, гідів-перекладачів, інструкторів оздоровчо-спортивного туризму тощо);
- погіршення екологічної ситуації, що призводить до зниження якості, а іноді – й до втрати рекреаційних ресурсів: забруднення вод акваторії моря та лиманів, деградація приморських ландшафтів, руйнування берегів тощо;
- незадовільний стан значної кількості екскурсійних об'єктів (Аккерманська фортеця в м. Білгород-Дністровський, садиба Куріса в Комінтернівському районі, будинки Лібмана, Русова, будівлі Англійського клубу в м. Одеса тощо);
- недостатній інформаційний супровід українського туристичного продукту.

Посилення конкуренції на світовому ринку туристичних послуг, вимагає підвищення конкурентоспроможності української туристичної галузі, розширення сфери туристичних пропозицій та розвитку нових видів туризму.

З огляду на це, ***пріоритетами поглиблення реформ у туристичній галузі Півдня України є наступні:***

- подальший розвиток круїзного судноплавства, сприяння кооперації між портами країн Чорноморського регіону з метою формування інтегрованих туристичних продуктів, орієнтованих на використання внутрішніх водних шляхів (річок Дніпро, Дон, Волга, Дунай) та комбінованих (річка-море) круїзних маршрутів;

- розвиток транспортної інфраструктури: будівництво та реконструкція на перспективних для розвитку туризму територіях автомобільних доріг загального користування;

- посилення участі України в реалізації Стратегії ЄС для Дунайського регіону, у тому числі у спільних проектах з розвитку туризму;

- пошуки форм інвестування реконструкції основних фондів рекреаційного господарства, модернізація діючих курортів, пляжів, супутньої туристичної інфраструктури;

- стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу в туризмі, що сприятиме зростанню конкуренції у сфері туристичних послуг та мотивуватиме туристичних агентів і власників засобів розміщення до підвищення якості послуг;

- забезпечення реконструкції та належного утримання цікавих для відвідування туристичних об'єктів (пам'яток природи, культури, історії, архітектури);

- посилення інформаційно-презентаційної складової туристичної діяльності, зокрема, проведення рекламних заходів некомерційної спрямованості щодо просування регіонального туристичного продукту і курортно-рекреаційних можливостей регіонів на внутрішньому і міжнародному туристських ринках;

- посилення екологічного контролю на рекреаційних територіях.